

2
2023

irodalomtörténet

iit

Béres Norbert:
Orlai Petrics Soma
irodalmi pályakezdése

Kosztolánczy Tibor:
Hatvany Lajos esete a
klasszika-filológusokkal

Dobó Gábor:
Számok

irodalomtörténet

104. ÉVFOLYAM (CIV.) • 2023 • 2. SZÁM

Főszerkesztő Kulcsár Szabó Ernő

Felelős szerkesztő Eisemann György

Szerkesztőbizottság Gintli Tibor
Margócsy István
Szilágyi Márton

Szerkesztők Pataky Adrienn
Reichert Gábor

Kritika Bartal Mária

www.irodalomtortenet.hu

Az ELTE BTK Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének,
a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak és a Magyar Tudományos Akadémiának folyóirata.
Lapalapító: Magyar Tudományos Akadémia

SZERKESZTŐSÉG

Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet
Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
1088 Budapest, Múzeum krt. 4/A épület
telefon: (1) 4855-200/5113, 5366
e-mail: irodalomtortenet@folyoirat.elte.hu

Recenziós példányok és kritikák a szerkesztőségbe küldendők.
Kéziratokat nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza.

Megjelenik a Magyar Tudományos Akadémia, a Nemzeti Kulturális Alap,
a Petöfi Kulturális Ügynökség, a Magyar Kultúráért Alapítvány,
valamint a Szépirodalmi Figyelő Alapítvány támogatásával.

Petöfi
Kulturális
Ügynökség

Nemzeti
Kulturális
Alap

KIADÓHIVATAL

Ráció Kiadó
1072 Budapest, Akácfa utca 20.
telefon: (1) 321-8023

e-mail: racio@racio.hu, web: www.racio.hu
Felelős kiadó a Ráció Kiadói Kft. ügyvezetője
Tördelés: Arany Imre | Layout Factory
Nyomdai munkák: Érdi Rózsa Nyomda Kft.
ISSN 0324 4970

Ára számonként: 700 Ft • Előfizetés egy évre (4 szám): 2500 Ft
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, illetve a kiadóhivatalban.
Megvásárolható a jobb könyvesboltokban,
illetve a Ráció Kiadó szerkesztőségében.

TANULMÁNYOK**BÉRES NORBERT**

Orlai Petrics Soma irodalmi pályakezdése 131

KOSZTOLÁNCZY TIBOR

Hatvany Lajos esete a klasszika-filológusokkal 157

DOBÓ GÁBOR

Számok

A nyugati emigrációból Magyarországra visszatérő avantgárd
lapszerkesztők adaptációs modelljei a 365-től a 100%-ig 168

MŰHELY**FRIED ISTVÁN**

Lola újabb könyve 197

FODOR JÓZSEF PÉTER

Márai Sándor Jézus-képének vizsgálata a *Harminc ezüstpénz*
című regény kéziratai alapján 211

KRITIKA**TAMÁS ÁBEL**

Simon Attila: *Affektív megértés. Hermeneutikai határmezsgyék
az antik esztétikában, retorikában és poétikában* 234

KOVÁCS KRISZTINA

Háló(zato)s sajtótörténet

Wirágh András: *A háló és az olló. Cholnoky László írásstratégiai
és publikálási gyakorlata (1900–1929)* 238

BERNÁTH ÁRPÁD

„*Drága Tanárnő!*”. Irodalom- és művelődéstörténeti források Tüskés
Tiborné hagyatékából (1949–1997). Emlékezések (2019, 2021),
vál., s. a. r., szerk. Tüskés Anna – Tüskés Gábor 246

Számok

A nyugati emigrációból Magyarországra visszatérő avantgárd lapszerkesztők adaptációs modelljei a 365-től a 100%-ig*

A B S Z T R A K T

A modernséggel kapcsolatos kutatások rendszerint kiemelik, hogy a folyóiratok egyenrangúságra és tudásáramlásra épülő transznacionális hálózat részeként működtek. Ennek a vélekedésnek ellentmond, hogy a két háború között nyugat-európai emigrációból Kelet- és Közép-Európába visszatérő lapszerkesztők azzal, hogy elhagyták a centrumországok kulturális színtereit, kiestek a nemzetközi körforgásból. Szemben azonban a korábbi értelmezésekkel, a magyar avantgárd lapok 1925 és 1928 közötti történetét nem elszigetelődésként, hanem adaptációként értelmezem. Arra keresem a választ, hogy milyen termelési módok és ideológiák álltak a Kassák Lajoshoz vagy Tamás Aladárhoz hasonló, külföldről hazatérő avantgárd szerkesztők rendelkezésére ahhoz, hogy visszaintegrálják folyóirataikat a magyar kulturális életbe. Levéltári források alapján végigkövetem azt a folyamatot, amely során a korábban a transznacionális hálózat részeként működő és a polgári nyilvánosság számára készült avantgárd folyóiratok elkezdtek egyre inkább munkásosztálybeli olvasókra támaszkodni. A fókusz a téma szempontjából fontos 365 című lapon lesz, amelyet Bécsben és Budapesten szerkesztettek. Emellett elemzem az ahhoz közvetlenül kapcsolódó társlapokat is, így a Ma, a Dokumentum, az Új Föld, a 100% és a Munka című folyóiratokat.

„Az egyik kollekciót »Vissza a...!« felirattal láttam el. Érdekes, milyen sokan közlik velünk ugyanis, hogy a világ hajdanidőkben jelesebb ponton állt, mint most [...]. A második iratgyűjtőt kénytelen voltam az »Előre a...!« felirattal ellátni.”¹

„Külső szemlélő az elvtársi szeretet intenzitását veszi először észre, a jövőhívők bensőséges és titokzatos egyezségét. Az egyezség súlyát. A jelenimádók ellen irányuló élet.”²

„A tudást semmiféle vonatkozásban sem pótolhatja a rosszakarat vagy az intrika.”³

Az avantgárdkutatásban kitüntetett figyelem irányul a folyóiratok által létrehozott transznacionális hálózatokra. Ennek egyik oka, hogy az irodalmi és művészeti lapok

* A tanulmány a *Kassák Lajos és Simon Jolán 1909 és 1928 közötti levelezésének digitális kritikai kiadása és a modernségkutatás új perspektívái* című OTKA-pályázat keretében készült. Az FK 139325 azonosítószámú projekt fogadóintézménye a Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum (PIM–KM).

¹ Robert MUSIL, *A tulajdonságok nélküli ember [1930–1943]*, ford. TANDORI Dezső, Kalligram, Pozsony, 1995, 254–255.

² NÁDAS Péter, *Világló részletek, I.*, Jelenkor, Budapest, 2017, 66.

³ Lábléc a *Vasas zsebkönyv az 1928-ik évre* című kiadványból, Világosság, Budapest, 1928, 83.

(little magazines, petites revues) már legalább az 1880-as évektől virágzó válfaját az avantgárd szerkesztők valódi multimédiás platformmá alakították, amely az új zenétől a fotomontázig számos művészeti ágat forradalmasított, vagy közvetítette a forradalmukat. A másik ok pedig az a mai szemmel is figyelemre méltó tény, hogy az avantgárd lapok, különösen az első világháborút követő években, olyan soknyelvű kapcsolatrendszert hoztak létre, amelyben Aradtól Delftlig a modern művészet hagyományos centrumain kívülről is be lehetett lépni a körforgásba.⁴ Az újabb vizsgálatok azonban hangsúlyozzák, hogy tévedés lenne az avantgárd folyóiratok önleírása nyomán túlhangsúlyozni a hálózat vélt nem-hierarchikus, a geopolitikai centrumok és perifériák rendjét felforgató működésmódját, és szintén kár az internet demokratizáló hatásával kapcsolatban a korai 2000-es évekig még elterjedt technooptimista illúziókat visszavetíteni az 1920-as évek hálózataira. Egyrészt az avantgárd periodikák ambíciói között csak ritkábban szerepelt, hogy egyenrangú csomópontokból álló hálózat elemeiként mutassák be magukat, gyakoribb volt ennek az ellenkezője, vagyis saját központi pozíciójuk felépítése a nemzetközi szintéren, akár a riválisok kihagyásának vagy szimbolikus bekebelezésének árán is.⁵ Másrészt az avantgárd kiadványok sem tudták felülmúlni a globális kulturális termelés alapvető szerkezetét: a kiadványokat legtöbbször a centrumországokban szerkesztették, de ha Kelet-Európában, akkor is részben a centrumországok nyelvén. A Keletről Nyugat felé mozgó emigránsok felülreprezentáltak voltak az avantgárd lapok szerkesztőségeiben, ellenkező irányú mozgásra ritkán akadt példa, vagy legalábbis keveset tudunk a nyugat-európai emigrációból Kelet- és Közép-Európába visszatérő lapszerkesztőkről.⁶

Szemben az avantgárd folyóiratok kutatásának fő irányaival, amelyek részben az irodalom- és művészettörténet-írásból örökölt szempontrendszer szerint elsősorban a kiadványok tartalmával, különösen a műalkotásokkal, valamint a szerkesztőkkel és szerzőkkel foglalkoznak, én annak az ökoszisztémának⁷ a jelentőségét hangsúlyozom, amelyben az elemzésre választott folyóiratok (365, Ma, Dokumentum, Új Föld, 100%, Munka) létrejöttek és értelmeződtek, ideértve az olvasók és az olvasás infrastruktúrájának kérdését is. Egyrészt az olvasástörténettől a néptörténetig⁸ számos kutatási

⁴ Lásd erről: DOBÓ GÁBOR – SZEREDI Merse Pál, „Ausztria lényege nem a centrum, hanem a periféria.” *Az avantgárd lapok hálózata az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamaiban 1920 és 1926 között*, Jelenkor 2018/5., 560–566.

⁵ GÁBOR DOBÓ – MERSE PÁL SZEREDI, *Network Diagrams in Futurist and other Avant-Garde Magazines: Creating and Self-Positioning an Imaginary Community = International Yearbook of Futurism Studies*, szerk. GÜNTER BERGHAUS et al., De Gruyter, Berlin, 2020, 68–94; HUBERT VAN DEN BERG, *Kassák Lajos, a bécsi Ma és az avantgárd folyóiratok »Internacionáléja« az 1920-as években = Művészet akcióban. Kassák Lajos avantgárd folyóiratai A Tett-től a Dokumentumig (1915–1927)*, szerk. BALÁZS ESZTER – SASVÁRI EDIT – SZEREDI MERSE PÁL, PIM–KM – Kassák Alapítvány, Budapest, 2017, 9–32.

⁶ Ezt az újabb kutatások ellensúlyozzák, lásd például: *The Exile and Return of Writers from East-Central Europe. A Compendium*, szerk. JOHN NEUBAUER – BORBÁLA ZSUSZANNA TÖRÖK, De Gruyter, Berlin, 2009. Vagy az Ohio State University kutatócsoportja: *Red Migrations: Marxism and Transnational Mobility after 1917*. <https://u.osu.edu/redmigrations/>. (Utolsó letöltés: 2023. június 1.)

⁷ A következő kötetben kidolgozott „print culture” koncepcióra támaszkodom: ANN L. ARDIS, *Transatlantic Print Culture, 1880–1940. Emerging Media, Emerging Modernisms*, Palgrave MacMillan, London, 2008.

⁸ Lásd HOWARD ZINN, *A People’s History of the United State*, Harper, New York, 1980.

terület adhat értékes szempontokat ahhoz, hogy a kulturális termelés viszonyrendszerét a maga komplexitásában (tehát a termelők mellett a használókat is figyelembe véve) vizsgáljuk. Másrészt lehetőséget ad arra is, hogy a kelet-európai szocialista diktatúrák idején töredékesen és részrehajló módon archivált, sokszor torzítóan feldolgozott, értelmezett és gyakran manipulatív módon bemutatott, majd a rendszerváltás után teljesen diszkreditálódott és aztán elsüllyedt, de egyes szubaltern csoportokkal kapcsolatban egykor mégis csak létrejött tudást valamiképpen kritikailag újraolvaszuk és használjuk.⁹ Aligha kétséges, hogy a Párttörténeti Közlemények a diktatúra ideologikus államapparátusának része volt,¹⁰ de az ott közölt kiadástörténeti adatok, gyűjteményi egységek lajstroma és visszaemlékezések figyelembevétele nélkül kevés konkrétumra támaszkodhatunk, ha a két háború közötti munkáskultúráról akarunk beszélni.¹¹

RÓZSAHEGYI Tibor, *Megszűnik a Munkásmozgalmi Múzeum. Budapest, Majda József és Erdei Antal lakatosok eltávolítják a Munkásmozgalmi Múzeum feliratot a Budavári Palota faláról, Mai Nap 1990. január 22.*

A fentiek értelmében kíváncsi vagyok arra, hogy milyen közönséget képzeltek el maguknak, illetve próbáltak megteremteni a Kassákhoz hasonlóan emigrációból Magyarországra hazatérő szerkesztők. Tulajdonképpen kinek szólt egy többnyelvű lap, mint amilyen a Kassák által szerkesztett *Ma*, illetve annak magyarországi változata, a *365* volt? Miként igyekeztek megszervezni a korábban elsősorban nemzetközi közönség számára készült kiadványuk hazai terjesztését, beágyazását a munkáskul-

⁹ Lásd erről: *Tudomány és ideológia között. Tanulmányok az 1945 utáni magyar történetírásról*, szerk. ERŐS Vilmos – TAKÁCS Ádám, ELTE–Eötvös Kiadó, Budapest, 2012, különösen: K. HORVÁTH Zsolt, *A hiány. A két háború közötti munkáskultúra és a Kádár-korszak munkásmozgalmi kánonja*, 75–91; SZOLLÁTH Dávid, *A kommunista aszketizmus esztétikája*, Balassi, Budapest, 2011, különösen: 11–37; GYÖRGY Péter, *Elsüllyedt sziget, Képzőművészeti*, Budapest, 1992. A „hiány” orvoslására tett példaértékű kísérlet: *Vízizri. Munkáskultúra a Duna partján*, szerk. CSATLÓS Judit, PIM–KM, Budapest, 2016.

¹⁰ Louis ALTHUSSER, *Ideológia és ideologikus államapparátusok*, ford. LÁSZLÓ Kinga = *Testes könyv*, I., szerk. KISS Attila Attila – KOVÁCS Sándor – ODORICS Ferenc, Ictus–JATE, Szeged, 1996, 373–412.

¹¹ Ezzel a problémával is foglalkozik, éppen egy Politikátörténeti és Szakszervezeti Levéltárban (PIL) végzett kutatást is szcenírozva: NÁDAS, *Világító részletek*.

túra már létező közegébe? Kik, mikor, hol és hogyan érték el és olvasták ezeket az újságokat? Hogyan alakította a lapok szerkezetét és tartalmát a hozzájuk kapcsolódó terjesztési csatornák kiépítése? Mit kezdett a magyar olvasóközönség egy, a hazai sajtópiacon elérhető lapformátumok egyikébe sem tartozó, és számára szokatlan módon a technikai és művészeti újdonságok szintézisét hirdető periodikával? A fenti kérdések részben szétfeszítik az alapvetően a nemzeti nyelven és az országhatárokon belül keletkezett szépirodalomra kalibrált magyar irodalomtörténet-írás kereteit.¹² De olyan kérdéseket is fel lehet tenni a kelet-közép-európai, azon belül magyar kultúrtörténet felől, amelyek az avantgárd folyóiratok ideáltipikus, univerzálisnak tekintett, a mai centrumországok kulturális hegemóniája miatt kanonikussá vált modelljeivel kapcsolatban nem szoktak felmerülni: esetlegesség-e vagy strukturális meghatározottságok magyarázzák, hogy azok az avantgárd szereplők, akik nem a megszokott módon Kelet–Nyugat irányba mozogtak, hamar kiestek a körfogásból? Miként lehetséges, hogy az elvileg nem-hierarchikus avantgárd mezőben sokszor elszigetelődtek azok, akik nyugati emigrációjuk lezárultával hazatértek Kelet-Európába?¹³

Hipotézisem szerint 1925 és 1928 között két, egymásra is ható folyamat játszódott le. Egyrészt számos avantgárd szerkesztő emigrációját vagy nyugati kint tartózkodását követően visszatért Magyarországra, ahol a nemzetközi avantgárd szintéren szerzett tapasztalataikat igyekeztek adaptálni a magyar viszonyokra. Másrészt az itthoni adaptáció során az eleinte kimondva-kimondatlanul az irodalmi és művészeti mező autonóm pólusa, tehát legtöbbször a polgári nyilvánosság számára készült avantgárd lapjaikat egy kölcsönös tanulási folyamat során egyre inkább munkásosztálybeli olvasók számára, illetve kisebb mértékben azok részvételével kezdték el szerkeszteni. Erre következtethetünk mind a lapok tartalmából, mind a terjesztés módjából, mind a felkínált, illetve ténylegesen alkalmazott befogadási stratégiák átalakulásából. Ez a folyamat nemzetközi trendbe is illeszkedik. Ugyanakkor, ahogy a csehszlovák ReD (1927–1931), a szovjet LEF (1923–1925), majd Novij LEF (1927–1928) vagy a francia La Révolution surréaliste (1924–1929), majd Le Surréalisme au service de la révolution (1930–1933) és más, kiadástörténetük során egyre kevésbé az avantgárd művészettel foglalkozó, és egyre inkább a politikum felé mozgó lapok tényleges társadalmi beágyazottságának vizsgálata nincs az avantgárdkutatás fókuszában, úgy a magyar példákról is igen keveset tudunk.¹⁴ A következőkben ezzel a jelentős részben feltáratlan területtel foglalkozom.¹⁵

¹² SCHEIN Gábor, *Az emigráció mint a magyar irodalomtörténeti gondolkodás szerkezeti problémája*, It 2019/1., 3–16.

¹³ Kassák 1926 utáni működését elszigetelődésként írja le: GYÖRGY Péter, *Az elsikkasztott forradalom. Kassák 1926 után – a hazatérés tanulságai*, Valóság 1986/8., 66–85.

¹⁴ Jellemző tény, hogy a mozgalmi avantgárdot a nagy nyugati múzeumok korábban nem gyűjtötték szisztematikusan, lásd például a New York-i Merrill C. Berman magángyűjtemény kapcsolódó anyagának a MoMA általi nemrégiben történt megvásárlását és bemutatását: Jodi HAUPTMAN – Adrian SUDHALTER, *Engineer, Agitator, Constructor. The Artist Reinvented, 1918–1939. The Merrill C. Berman Collection at MoMA*, MoMA, New York, 2020.

¹⁵ Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy a területen megkerülhetetlen kutatásokra támaszkodhatunk, mind az 1960–1980-as években irodalomtörténészek által végzett, sajtótörténeti ihletettségu mun-

A kulturális termelés kérdése A Ma-konglomerátum hazahozása?

A 365-öt mind az egykori szerkesztők, mind a jelentős részben az ő visszaemlékezéseikre építő szakirodalmi munkák a bécsi Ma és a hozzá kapcsolódó infrastruktúra – antológiák, estek, a nyomdai kivitelezéshez kapcsolódó tudások – Magyarországra történő visszahozására tett kísérletként értékelik, amelyben a Budapesten működő fiatalok részvétele nagyrészt technikai jellegű közreműködésre korlátozódott.¹⁶ Ezt a benyomást erősíti, hogy a Budapesten nyomtatott újság némileg ad hoc módon állt össze a Kassák által Bécsből Budapestre küldött tanulmányokból és a képzőművészeti reprodukciók sokszorosítását lehetővé tevő nyomdai klisékből, valamint a Tamás Aladár által Budapesten válogatott költeményekből.¹⁷

A rendhagyó szerkesztési modell mögötti ötlet az volt, hogy a magyar közönséget hatékonyabban lehet elérni egy eleve Budapesten legálisan kiadott röpirattal (tehát egy évente legfeljebb tízszer publikált, a folyóiratokkal szemben nem engedélyköteles kiadvánnyal), mint egy külföldről illegálisan becsempészett folyóirattal. Azonban a 365 szerepe jóval összetettebb volt annál, semhogy csupán a Ma mutációjaként tekintsünk rá, és több szempontból is fontos keresztútnak tekinthető a magyar avantgárd történetében.

A 365 kiadása Kassák részéről egy többéves folyamat része volt, amely során igyekezett saját hazatérését adminisztratív és szimbolikus módon megszervezni. Élettársával, a Budapest és Bécs között lánykori nevén szabadon mozgó Simon Jolán-

káknak (így mások mellett meg kell említeni Botka Ferenc, Csaplár Ferenc, M. Pásztor József, Béládi Miklós, Szabolcsi Miklós, Illés László nevét), mind a 2010-es évek környékén felfutó, alapvetően kultúratudományos szemléletű, részben társadalomtudományi szempontokat is mozgósító kutatásoknak köszönhetően. Bár érdeklődésük középpontjában nem a lapok állnak, a témában mégis alapvetőek a következő munkák: KONOK Péter, *A „Munka-kör” politikai, szellemi hátsországa*, *Múltunk* 2004/1., 245–257; SZOLLÁTH, *A kommunista aszketizmus esztétikája*; K. HORVÁTH Zsolt, *Mérei Ferenc. Peremhelyzet és a remény szocializmusa (1909–1945)*, I., Korall, Budapest, 2021, különösen 137–208. Kifejezetten a 365-ről lásd: DERÉKY Pál, *A magyar avantgárd irodalom = A magyar avantgárd irodalom (1915–1930) olvasókönyve*, szerk. Uő., Argumentum, Budapest, 1998, 21–45; ÉVA FORGÁCS – TYRUS MILLER, *The Avant-Garde in Budapest and in Exile in Vienna = The Oxford Critical and Cultural History of Modernist Magazines*, III., *Europe 1880–1940*, szerk. Peter BROOKER – Andrew Thacker – Sascha BRU, Oxford University Press, Oxford, 2013, 1128–1156.

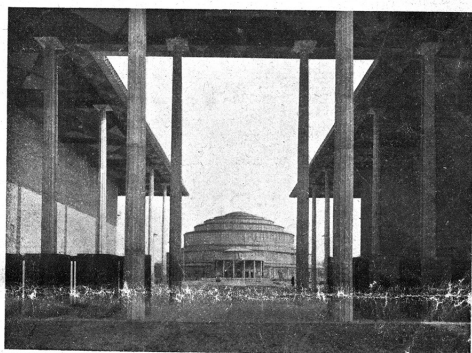
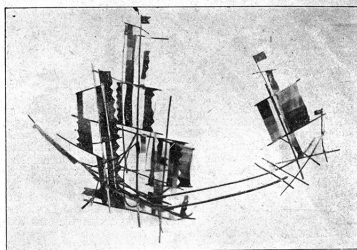
¹⁶ Maga Kassák egy 1955–1956-ban keletkezett szövegben így emlékezett: „Én is elhatároztam, hogy hazatérek. Előbb azonban hazaküldtem Tamás Aladárt, a Ma utolsó bécsi számának anyagaival, cikkeivel, kliséivel. Úgy állapodtunk meg, hogy Tamás Aladár (aki titkári teendőket végzett a lapnál), 365 címen új folyóiratot indít Budapesten (ellenem nem folyt eljárás), s ebbe a lapba kapcsolódom be hazatérésem után. A 365 tehát a Ma hazai változata volt. Ezért készült a Ma utolsó bécsi száma kisebb terjedelemben, olyan formában, amelyet itthon is használni lehetett. Biztosítani akartam lapjaim folytonosságát, s ez évtizedeken át sikerült is.” KASSÁK Lajos – PÁN Imre, *Izmosok. A modern művészeti irányok története*, Napvilág, Budapest, 2003, 232. Erről egy másik szemtanú részletesebben és lényegében Kassákkal összhangban beszámol: NÁDASS József, *Nebéz leltár*, I., Szépirodalmi, Budapest, 1963, 365–367. A fentieknek nem mond ellent, de saját szerepét némiképp hangsúlyosabbnak véli visszaemlékezésében: TAMÁS Aladár, *Akkoriban szüntelen fúj a szél*, I., Szépirodalmi, Budapest, 1976, 252–253.

¹⁷ Felelős szerkesztőként csak Tamás van megjelölve, a szerkesztőség címe pedig az ő Zoltán utcai belvárosi albérlete. A 365 levélpapírján azonban már Tamáson kívül L. Kassák is feltűnik mint „Direktor”.

DAS JUNGE SCHLESISIEN

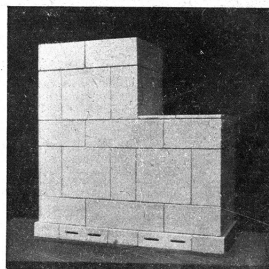
365

1. G. Hirschfeld-Protsch, Acquarell, 1925 — 2. Architekt B. D. A. Moritz Hadda, Bankhaus — 3. Heros Leistikow, Konstruktion II — 4. Max Berg-Lindwig Wesshammer, Blick auf Messehalle — 5. Johannes Martens, Ofen — 6. Ernst May, Spielzeug — 7. Theo Effenberger, Tankstelle — 8. Johannes Martens, Ofen — 9. Ernst May, Spießschrank — 10. Architekt B. D. A. Moritz Hadda, Bankhaus, Kassenraum

365

AKTIVISTA FOLYÓIRAT

365 1925/2. KM.

nal legkésőbb 1924-től azon dolgoztak, hogy az egyre inkább elszigeteltségként érzékelt bécsi emigrációból Kassák mint az új magyar irodalom és művészet központi figurája hazatérhessen. Ennek érdekében Kassáknak párhuzamosan, egymástól nagyon különböző közegekben kellett magát újra felépíteni Magyarországon: mint politikailag veszélytelen állampolgárt a hivatalokban; mint a jelentős autodidakta

író a Nyugat által dominált irodalmi nyilvánosságban az *Egy ember élete* című önéletrajzi regényének közlésével; mint a munkáskultúra teoretikusát a Népszavában; mint modernista plakáttervezőt a kereskedelmi sajtóban és – mindenekelőtt – mint a „fiatal” írógeneráció összefogóját. Utóbbi törekvés természetes megjelenítési módja az irodalmi modernségben saját folyóirat indítása volt. A 365 Kassák első önálló platformja volt Magyarországon emigrációja kezdete óta, még akkor is, ha többszörös közvetítés útján, Simon Jolán szervezőmunkájának és a névleges budapesti szerkesztőnek, Tamás Aladárnak köszönhetően jelenhetett meg.

A 365 tehát egyrészt Kassák szimbolikus hazatérésének egyik eszköze volt. A lappal a magyarországi kulturális nyilvánosságban már létező diskurzusokhoz kapcsolódott, illetve újakat generált – ahogy erről később még lesz szó. A kiadvány ugyanakkor a kulturális gépezet megolajozása miatt is volt fontos, és ebben a két közvetítőnek, Simon Jolánnak és Tamás Aladárnak a közreműködése megkerülhetetlen volt. Olyan viszonyrendszerben kellett elboldogulniuk, amely lényegében ismeretlen volt számukra. Ugyanis, bár Kassák 1920 lelegején történt emigrációja és a 365 megjelenését is jelző 1925-ös év között látszólag nem telt el sok idő, mégis, ebben a rövid időszakban radikálisan megváltozott a társadalmi, politikai és gazdasági helyzet az országban, ideértve az irodalmi nyilvánosság szerkezetét, a lappiacot és a cenzurális viszonyokat. Ezalatt Kassákék korábbi terjesztési, finanszírozási, sajtóbeli kapcsolatai megszűntek, vagy jelentősen átalakultak. Az új viszonyokat eleinte az eredetileg nem annyira az irodalmi közegben, mint inkább a színháziban mozgó Simon Jolán nem ismerte, már csak azért sem, mert bár Budapest és Bécs között ingázott, hosszabb időt töltött az utóbbi városban, amelyet Kassákkal váltott leveleikben következetesen *hazának*, *otthonnak* nevezett. Hasonlóképpen tájékozatlan volt a Partiumból Budapestre költöző, de közben szintén hosszabb ideig külföldön élő, a 365 megjelenésekor mindössze huszonhat éves, kezdő költő, Tamás Aladár is. Ők ketten különös párost alkottak. Simon Jolán részben nevelte, oktatta,¹⁸

¹⁸ Kassák és Simon Jolán tudatosan törekedtek egy „fiatal” avantgárd csoport kinevelésére Magyarországon. Tagjai huszonéves férfiak voltak, akik Kassák ekkori lírájának hatása alatt álló költeményeikkel megkeresték a szerkesztőt. Kassákék egyrészt művészeti értelemben is indoktrínálták őket, másrészt szerkesztői, szervezői képességeiket is igyekeztek felmérni és ápolni annak érdekében, hogy később szerkesztési feladatokba is be tudják őket vonni. Tamás mellett ekkor olyan szereplőkkel voltak kapcsolatban, mint Kristóf Károly (ekkor az avantgárd témákkal egyébként gyakran foglalkozó Ma-Este című magazin munkatársa; *Mestersécpás* című kötetét később a Dokumentum adta ki); a filmes Gerő György, az avantgárd IS munkatársa, akinek többek között Simon Jolán szereplésével készült filmjéből jelentek meg szekvenciái a Dokumentumban; az IS-szerkesztő Pán Imre. Továbbá Erg Ágoston, aki a budapesti közeget megkerülve Máramarosziget, Kolozsvár, Szeged és Bécs között folytatott avantgárd költői és szerkesztői tevékenységet, többek között az eredetileg valószínűleg a 365 utódlapjának szánt Fundamentum szerkesztőjeként. Bécsben orvostanhallgató volt, és emellett Kassák köréhez csatlakozott. A művészpár a hazatérés időszakában a „fiatalokkal” kapcsolatban egyrészt illuzórikus és önáltató meglátásokat tett, másrészt részben instrumentalizáló, részben valószínűleg őszinte pedagógiai vágytól fűtött terveik voltak velük kapcsolatban. Így például lásd Simon Jolán vélekedéseit Kassáknak írott leveleiben az 1925–1926-os időszakban: „ha te itt lennél mellettük, sok mindent lehetne velük csinálni. Mert az a baj, hogy ezek a gyerekek egymást önfertőzik” (PIM–KM archívuma KM-lev. 2063/39). Vagy máshol: „itt reményekkel várnak téged és ahogy én látom, ezeknek a fiataloknak még sokáig te fogod megszabni az útjukat” (KM-lev. 2063/64). Továbbá: „aztán én

sőt istápolta¹⁹ a nála egy generációval fiatalabb költőt – részben manipulálta. Ahogy Kassáknak is rendszeresen írta: „magamban nevettem” Tamáson,²⁰ „fel tudjuk őt használni”, „doppingolom őt”²¹ más szereplők ellen. Tamás Aladár pedig változó intenzitással foglalkozott a 365 ügyeivel, amelynek ugyan társszerkesztője volt, de amely lap egyre kevésbé ambicionálta. Igazi lendületet akkor kapott, amikor saját verseskötetét jelentette meg a lap kiadásában,²² valamint amikor az újsággal kapcsolatban, illetve azzal párhuzamosan pártmunkát végezhetett. Utóbbi területen már az 1927-től megjelenő 100% című kommunista újság kapcsán valóságos szervezőseninek bizonyult, éles kontrasztban az 1925-ös 365-időszakkal, amikor passzivitása miatt Kassák és Simon Jolán egy idő után már egyáltalán nem tudott rá támaszkodni.²³

A lapszerkesztés gyakorlati módszereit Simon Jolán és Tamás Aladár próbaszerencse módszerrel dolgozták ki a 365 idején, és bár a rövid életűnek bizonyult lapot nem tudták stabilizálni, mind Kassák és Simon Jolán, mind Tamás az e kiadvány kapcsán kikísérletezett eljárásokra támaszkodott későbbi kiadványaik előállításakor. Egyrészt olyan területekről van szó, mint a nyomdai előállítás. Több kísérlet után a 365 idején kezdtek el újra dolgozni a Krausz Jakab és társa nevű kis nyomdák

beszéltem nekik arról, hogy hogyan kell csinálni fiataloknak lapot. A végén teljesen egy véleményen voltam velem” (KM-lev. 2063/115). (A levélközlések esetében egyes jellegzetes nyelvi megoldásokat megtartottam, de helyesírásukat a könnyebb olvashatóság kedvéért modernizáltam. Szöveghű közlésüket a kritikai kiadásban végezzük el.)

¹⁹ Így például: „[Tamás] most sehová sem jöhet, mert magas láza van... Hiszen, ha lehetne, én kiápolnám szvetterek és sörösüveg módszeremmel!”, Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [1925], KM-lev. 2063/38.

²⁰ Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [1925], KM-lev. 2063/67.

²¹ Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [1925], KM-lev. 2063/69.

²² *A partok elindulnak* című verseskötetét először a 365 kiadásában publikálta, visszaemlékezése szerint azért, mert egy induló költő kötetének presztízst adott, ha az nem magánkiadásban, hanem valamely művészeti laphoz kapcsolódóan jelent meg. (TAMÁS, *Akkoriban szüntelen fúj a szél*, I., 274.) A borítót Kassák tervezte. Simon Jolán keserűen számolt be Kassáknak azzal kapcsolatban, hogy szemben a 365 ügyeivel, amelyeket Tamás elhanyagolt, saját kötetének terjesztésével kapcsolatban rendkívül aktív volt: „Hogy milyen nagyszerűen adminisztrálja ő a könyvét, csak látnád! Csodálkóznál! Bezzeg, nem úgy, mint mikor az estély [365-est] megszervezéséről van szó!” (Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [1925], KM-lev. 2063/105), amit Kassák így nyugtázott: „biztosan a lap ügyekben azért nem csinál semmit se, hogy ilyen privát ügyre elrontsa az ismerőseit.” (Kassák Lajos – Simon Jolánnak, [1925], KM-lev. 2031/5). Utólag megállapítható, hogy Kassákék helyzetértékelése helyes volt. Ugyanis Tamás a 365-tel való szakítás után újabb lendületet adott kötetének, amelyet az Új Föld kiadásában is megjelentetett, immár Bortnyik Sándor által tervezett borítóval. Ennek a változatnak az egyetlen általam ismert, feladatlan példányát a The Museum of Modern Art Drawings and Prints osztálya őrzi (ponatlan könyvészeti leírással), lásd: <https://www.moma.org/collection/works/166255>. (Utolsó letöltés: 2023. június 1.)

²³ Simon Jolán például így írt erről Kassáknak: „[Tamás] valóban egy apszolút [sic!] megbízható, becsületes fiú, de szervező munkára aztán egyáltalán nem lehet használni őt se” (KM-lev. 2063/67). Vagy: „segíteni nem segít most senki, mert Pápa és Tamás is egész nap irodában vannak” (KM-lev. 2063/35). Tudniillik Pápa József és Tamás Aladár is sok más korukbeli kommunistaéhoz hasonlóan irodai munkából éltek. Máshol: „A Tamás se valami erős legény. Itt folyton csak kétségbe van esve az emberektől. Mondtam neki, hogy ott a wieni szektában [a bécsi emigrációs közegeben] könnyű volt neki, de hát így nem lehet semmit csinálni!” (KM-lev. 2063/39). Ismét máshol: „[Tamásnak] egy szikra szervezőereje nincs. Irtózik valahova elmenni, valakivel beszélni” (KM-lev. 2063/74). Valamint „Tamást a világon semmire se tudom használni, el se viszem sehová, mert egész nevelésesen viselkedik. Szégyellem magam miatta” (KM-lev. 2063/85).

val,²⁴ amely szakértelemmel és odafigyeléssel tudott foglalkozni a hangsúlyos vizualitással, a szövegtestbe tördelt reprodukciókkal és az egyéni tipográfiai megoldásokkal megjelenő avantgárd lapokkal.²⁵ A kialakult szoros kapcsolatot mi sem jelzi jobban, mint hogy a nyomda nemcsak Kassák későbbi avantgárd újságjait és egyéb publikációit, köztük az 1926-os, összegző jellegű *Tisztaság könyve* című antológiát, hanem majd a Tamás által később szerkesztett, Kassákkal rivális, majd ellenséges Új Föld, illetve 100% című lapot is nyomtatta. A bizalmi viszony nem korlátozódott a kivitelezésre. A nyomda adott esetben hajlandó volt példányokat átadni a megrendelőnek, még mielőtt – a korabeli eljárásrendnek megfelelően – az ügyészségre benyújtotta volna őket cenzúráztatásra.²⁶ Ennek azért volt jelentősége, mert a munkatársak így tudták terjeszteni kiadványaikat az esetleges hatósági elkobzást megelőző néhány napban, ami bár végül nem következett be a Kassák-kiadványok esetében ebben az időszakban, minden lapszám nyomása után tartani lehetett tőle. A Krausz-féle nyomda emellett részben hitelre dolgozott Kassákéknak, ami egyébként bevett gyakorlat volt a korszakban, de szintén bizalmi kapcsolatot feltételezett. A lapok így lényegében utófinanszírozással jelentek meg, részben baráti kölcsönöknek, részben a nyomdai hitelnek köszönhetően, amely kintlévőségeket az eladott lapszámokból igyekeztek visszafizetni.

Másrészt Kassákék a 365 kapcsán kezdték el újragondolni a lapok finanszírozási és terjesztési modelljét.²⁷ A 365 részben még a Mához hasonlóan az emigráns, avantgárd közegnek szólt,²⁸ részben viszont már magyarországi polgári közönséget célozott.²⁹ Simon Jolán avantgárd és modernista költőkön és kritikusokon keresztül,

²⁴ Az 1920-as évekbeli *Budapesti Czim- és Lakásjegyzékek* alapján a Krausz J. és Társa kő- és könyvnyomda társtulajdonosai Krausz Jakab és Haan Albertné, született Ungár Szidónia voltak. Az üzlet az V. kerület, Falk Miksa u. 15. pinchelyiségében működött. Az épület ma is áll.

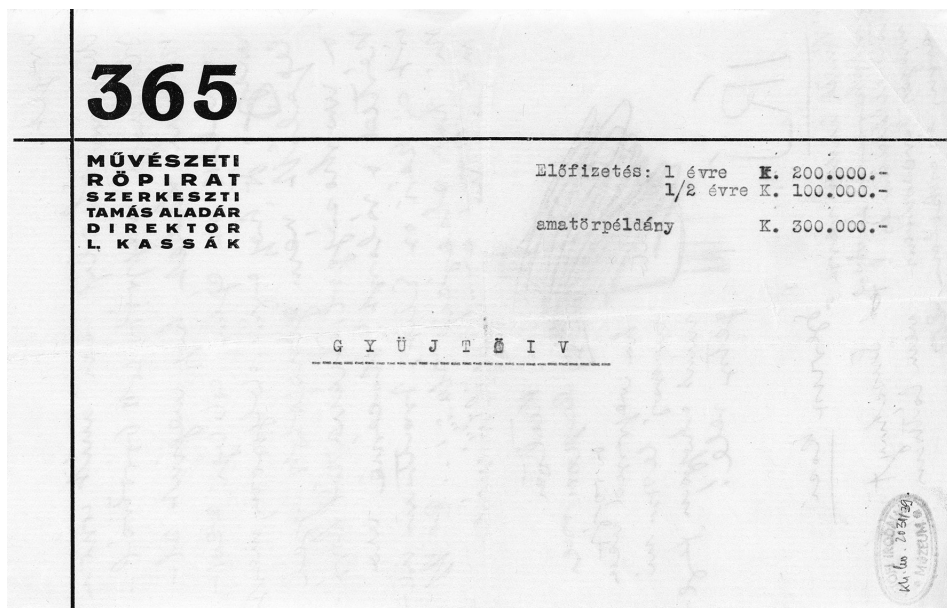
²⁵ A nyomdai kivitelezésről részletesen ír Simon Jolán, aki a 365-időszaktól kezdve a szedőteremben kísérte figyelemmel a mindenkor Kassák-kiadványok előállítását. A számos utalás közül lásd például: „a nyomásnál végig ott ültem a gép tetején régi szokás szerint, és ügyltem, hogy szép legyen”. Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [1925. április 3. után], KM-lev. 2063/74.

²⁶ Simon Jolán tájékoztatta Kassákot az eljárásról: „Ünnep előtt nem küldhetek neked egy példányt se, mert Krausz [a nyomdász] nem mer kötöttet cenzúra előtt kiadni kezéből. Mert ezt már terjesztésnek veszik, mondja ő. Most úgy egyeztünk meg, hogy ha készen lesz mind, én valakivel érte megyek ő átadja nekem. Az egészet átadás után azonnal fölküldi a kötelező példányokat, az ügyészségre.” Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [1926. május 23.], KM-lev. 2063/131.

²⁷ A források alapján meglehetősen pontos képet kaphatunk a példányszámok és a terjesztés kérdéséről. A lap első számát ötszáz példányban állították elő, ami egyáltalán nem számított kevésnek (TAMÁS, *Akkoriban szüntelen fúj a szél*, I., 263.). Simon Jolán ezeket részben személyesen terjesztette, részben különböző könyvkereskedőknek adta át, akik azonban alig tudták értékesíteni az újságot. Lásd: Simon Jolán – Kassák Lajosnak, 1925. július 3, KM-lev. 2063/59 és Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [1925. május], KM-lev. 2063/73. A lapot emellett vidéki városokba is kiküldték érdeklődők számára posta útján (erről lásd: KM-lev. 2063/76), illetve Bécsen keresztül határon túliakhoz is eljuttatták, így Romániából több előfizetőre utalnak (KM-lev. 2063/59), a visszaemlékezések emellett felvidéki és délvidéki olvasóközönségre is céloznak.

²⁸ A kérdésről újabban, részletesen lásd: SZEREDI Merse Pál, *Kassákizmus – A MA Bécsben (1920–1925) = Művészet akcióban*, 105–140.

²⁹ A polgári közönség megszólítása ekkor Simon Jolán számára magától értetődő volt, míg Tamás Aladárnak ez már ekkor meghasonlást okozott – utólag érthető módon, lásd erről később. Simon Jolán

A 365 gyűjtőíve. KM-lev. 2031/39.

gyűjtőívek segítségével igyekezett előfizetőket szerezni a lap számára, és ugyanezekben a szereplőkön keresztül – akik általában újságíróként is dolgoztak – próbált reklámmot csinálni az újságnak „kommunikék”, vagyis rövid lapismertetőket íratásával.

A terjesztés a nyilvánvalóan a polgári kultúrához kötődő belvárosi kávéházakban és könyvesboltokban történt³⁰ (ezek közül kiemelkedő jelentősége volt a modern művészetre specializálódott, magát gyakran avantgárd vizualitású plakátokkal és kirakattervekkel hirdető, előadóhelyként is funkcionáló kis Andrassy úti könyvesboltnak, a Mentornak).³¹ Emellett kísérletet tettek a kiadvány újságosstandokon történő, tehát

a 365-est kapcsán így írt Kassáknak: „Mondtam is a Tamásnak az előadás után, mikor összenéztünk, hogy kik jöttek el, és megállapítottuk, hogy mind az én ismerőseim voltak, mondtam neki – látja, Tamás ezért van szükségünk arra, hogy emberekkel hülye emberek kispolgári, fél és egész demokrata és mindenféle más emberekkel érintkezzünk. Igazat adott. De különben sokat szokott ezen tusakodni.” Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [1925. április 3. után], KM-lev. 2063/74.

³⁰ Ehhez Simon Jolán külön reklámanyagot nyomtattatott, amelyen a lap címszalagja és tartalomjegyzéke szerepelt. Lásd: Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [1925. március], KM-lev. 2063/70.

³¹ Egy 1925 márciusi, tehát a 365 megjelenését pár héttel megelőző levélből kiderül, hogy Simon Jolán az osztrák költő és képzőművész Hans Suschnyval (aki sajtójogi okokból a bécsi Ma hivatalos szerkesztője is volt) „modern magyar folyóiratokból álló” kirakatot tervezett az Andrassy úti Mentor könyvesbolt kirakatába. Eredetileg kizárólag a 365-öt kívánták szerepeltetni, ám a könyvkereskedő igényeit figyelembe véve végül a lap csupán „dominált” a kirakatban, amely mellett más, rivális újságoknak is szerepelniük kellett, így a Magyar Írásnak is. Lásd: Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [1925. március], KM-lev. 2063/70. A kirakat végül április 13-ra készült el, lásd CsAPLÁR Ferenc, *A Mentor könyvesbolt 1922–1930*, Kassák Múzeum, Budapest, 1996, 2. A Mentorról mint az avantgárd művészet katalizátoráról forrásfeltáró tanulmányt közölt továbbá: LENGYEL András, *A modernizmus magyar műhelye. A Mentor könyvkereskedés története (1923–1929)* = *Uó., Útkeresések. Irodalom- és művelődés-történeti tanulmányok*, Magvető, Budapest, 1990, 34–67.

széleskörű terjesztésére is, azonban az engedélyt nem kapták meg az állami Általános Beszerzési és Szállítási Részvénytársaságtól, valószínűleg Kassák ekkori reputációja miatt.³² A lapot tehát elsősorban a polgári kultúra infrastruktúráján keresztül terjesztették, összhangban egyébként az újság szerkesztőségi közleményeivel és metaszövegeivel, amelyek az irodalmi mező autonóm pólusán pozicionálták a lapot.³³

A szervezői munka nemcsak Tamás helyzetét erősítette a budapesti irodalmi életben, akinek efféle ambícióira egyébként Kassák és Simon Jolán is apelláltak, hanem Simon Jolánét is. Ő a szervezési-szerkesztési munkában részben Kassák budapesti nagyköveteként működött, tehát az ő megbízásait teljesítette, az ő nevében tárgyalt. Ugyanakkor fokozatosan növelte a saját ágenciáját is, részben abból következően, hogy a Kassákkal levelezés útján, illetve a két városban más ügyek miatt utazó rokonok és avantgárd szerzők közvetítésével zajló kommunikáció akadozott, és ez a típusú kapcsolattartás egyébként is alkalmatlan volt arra, hogy kövesse a lapszerkesztés komplex és dinamikus folyamatát. Simon Jolán gyakran improvizált, és hozott gyors, önálló döntéseket – ez akkor is igaz volt, ha ezekkel kapcsolatban utólag gyakran bizonytalanságát fejezte ki Kassák felé, illetve ha ez a működésmód konfliktusforrás is volt kettejük között. Továbbá Simon Jolán intenzíven részt vett a budapesti kávéházi, újságírói életben, e jelenlét során – amelyet ő leveleiben egyértelműen munkaként írt le – egyre sűrűbbre szötte kapcsolati hálóját a budapesti kulturális élet szereplőivel, és saját jogán is respektust szerzett ezekben az egyébként az akkori kulturális kódrendszer szerint férfias közegekben. Ennek is köszönhető, hogy erőfeszítéseit az 1920-as évek derekán több pályakezdő (avantgárd) költő megörökítette, ide sorolható József Attila két változatban fennmaradt *Simon Jolán* című verse a *Két vázlat* részeként, Nádass József s. j. című műve a *Megy körben az arc* című 1927-es kötetében, illetve Vajda Sándor *Vers (Simon Jolánnak)* című 1925-ös szövege a *Mában*. Ezekben a változó színvonalú hommage-okban közös, hogy Simon Jolánt a mozgalom önfeláldozó anyjaként metaforizálták, és így amellet, hogy tisztelegtek előtte, normalizálták is az általa végzett láthatatlan, önkizsákmányoló munkát. A 365-ben neki szentelt oldalpár az ekkor Bécsben élő Major Henrik által rajzolt portréval és Kassák két, leginkább szerelmes versnek mondható számozott költeményével szerencsés kivételnek tekinthető, amelyet a levelezés tanúsága szerint Simon Jolán jó szívvel vett.³⁴ A frontális arckép nem anyafigurát vagy szervezőt, hanem fiatal színésznőt

³² Egy levél tanúsága szerint Simon Jolán elküldte Tamás Aladárt az Általános Beszerzési és Szállítási Rt.-hez, hogy elintézzze a 365 terjesztését, ami, mint írja, „jó volna, ha sikerülne, mert az ő bódéjukkal tele van a város és lapokat leginkább ott vásárolnak az emberek.” Ők azonban valószínűleg nem vállalták az ekkor még emigráns Kassákhoz kötődő lap terjesztését. A fentiekről tájékoztat: Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [1925. május], KM-lev. 2063/73 és KM-lev. 2063/76. Utóbbi levél szerint: „Gerő [György?] látta a minisztériumban az állítólagos kitiltást azzal a megjegyzéssel: Kassák, aki tudvalevőleg a proletariátus forradalmi költője, szintén ír a lapba.”

³³ Arról, hogy miként felelhetnek meg egymásnak a különböző társadalmi alrendszerekben zajló, de hasonló, vagyis „strukturálisan homológ” mozgások, lásd: Pierre BOURDIEU, *La Distinction. Critique sociale du jugement*, Les Editions de Minuit, Paris, 1979.

³⁴ „Még egyet: nagyon meglepődtem és boldog voltam, hogy így gondoltatok rám, és hozod a képem a 365-ben. Akkor se tudtam aludni egész éjjel az izgatottságtól.” Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [1925. április 3. után], KM-lev. 2063/74. A rajz eredetije újabban egy magángyűjtőnél bukkant fel.

SIMON JOLÁN

AZ ELSŐ MAGYAR DADAISTA ELŐADÓ

FILM

A film tulajdonképeni szférája a „mozgatott” tér, a „mozgatott” sík, a „mozgatott” vonal szférája.

Mozgatott; vagyis tér, sík, vonal, sokszor és egymásután.

E tér nem architektónikus vagy plasztikus, hanem időbeli, vagyis a fény minősége és mennyisége (világosság, homály, szín) változása által fénytereket képez, melyek nem térfogatok, hanem ép csak az egymásután következőség által teszik térré azt, ami, ha az időfolyását megszakítanák, csak sík, vonal, pont volna.

Ennyit a fénytér keletkezésének módjáról, a keletkezett karakteréről a következőket:

A folyamat, mint egész, először a minőséget, az időt tartalmazza azáltal, hogy benne a részletek (ritmus és ellenritmus) szintétikusan olyképp organizáltak, hogy az egész beosztható. Ez az időegység úgy viszonylik a térhez, mint a téregység a síkhoz.

Az adott feladat tehát: a feszültségi folyamatot, mely a fénytérhez vezet, az egész fölépítésében alappá kell tenni, úgy hogy ne a téregységek közönséges összegeződése keletkezzen, hanem új minőség.

HANS RICHTER

MAJOR Henrik, *Simon Jolán, az első magyar dadaista előadó*, 365 1925/1. KM.

Simon Jolánról nőtörténeti megközelítésben lásd: FÖLDES Györgyi, „A pódium akrobatája”. *Simon Jolán előadó-művészete = Uő, Akit „nem látni az erdőben”. Avantgárd nőírók nemzetközi és magyar kontextusban*, Balassi, Budapest, 2021, 152–170.

mutat, aki a kapitálissal szedett képalírás szerint „az első magyar dadaista előadó.” A 365 foglalkozott a performatív művészetekkel, így a közlemény ebben a tekintetben illeszkedett a 365 profiljába. A Simon Jolán által művelt szavalóest mint műfaj az újság mellett a másik fontos médiumot jelentette az avantgárd költészet magyarországi megismertetésében és interpretációjában.³⁵

A diskurzus kérdése

Elmagyarázni az avantgárdot és a szintézis dokumentálása

Összhangban azzal, ahogy a lap munkatársai feltérképezték a magyarországi művészeti termelés viszonyrendszerét, kiadványukkal diszkurzív értelemben is csatlakozni próbáltak az itthoni kulturális beszédrendhez. A Bécs és Budapest között szerkesztett 365 első, 1925. áprilisi száma láthatóan arra tett kísérletet, hogy a nemzetközi és a magyar avantgárd horizontját közelítse egymáshoz. A kiadvány első számában kirajzolódó koncepció szerint a lap a feltételezett elszigeteltségben élő, elképzelt magyarországi olvasók számára mutatta be és magyarázta el a legújabb avantgárd művészeti fejleményeket. Az avantgárd irányultságra már az egyébként az általában képzőművészek által szerkesztett, nyomdatechnikai *trouville*-okkal operáló nemzetközi lapokhoz képest rendkívül szerény kivitelű füzet arculata is utal. Bár az országba csak esetlegesen jutottak be a Bécsben szerkesztett és Magyarországról kitiltott *Ma* számai, ha más nem, ez és a Kassáktól közölt két számozott költemény orientálhatta az olvasót azzal kapcsolatban, hogy mi a folyóirat forrásvidéke. Az talán kevésbé lehetett nyilvánvaló a nem beavatott magyarországi olvasóknak, hogy a versek és versfordítások szerzői, ahogy a képzőművészek is, szinte kivétel nélkül megjelentek már a *Mában*, illetve ahhoz kötődő antológiákban, válogatásokban. Mindenesetre a művekhez több elméleti szöveg kapcsolódik, amelyek funkciója ebben az esetben kevésbé a művészeti kiáltvány, mint inkább az edukáció, a használati utasítás volt annak érdekében, hogy az olvasók ki tudják alakítani a művekhez megfelelőnek gondolt befogadási stratégiát.

Első pillantásra teljesen más képet mutatott a 365 második száma, amely arculatában és tartalmában nemcsak hasonlított a bécsi *Mára*, hanem ténylegesen Bécsben nyomtatott *Ma*-szám is volt, leszámítva a borítót. A Bécsben szerkesztett *Ma* ugyanis ki volt tiltva az országból az 1920-as években, ezért a lapot csak álcázva tudták

³⁵ A 365 lapszám bemutatóját is egy esttel kötötték volna össze, azonban egy metszet későn érkezett meg Bécsből Kassáktól, a lap nyomdai kivitelezése így késlekedett. Emiatt végül az esemény lezajlott a lapszámhoz kötődő programmal, de az újság bemutatása nélkül (bár annak beharangozásával) 1925. április 3-án a Függetlenségi 48-as és Kossuth Párt Dob utcai helyiségében. Simon Jolán mások művei mellett Ion Vinea verseiből szavalt, akit Tamás Aladár ismert meg Bukarestben, majd fordított is tőle. Az esten 40–50 példány eladására számítottak volna. Lásd: Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [1925. április 3. után], KM-lev. 2063/74 – a levél fejlécén már a 365 szerepel. Az estről és a jövőbeli 365 tervezett tartalmáról részletesen beszámol: M. L., *Dadaista és aktivista előadás*, Világ 1925. április 4., 10. Ezen kívül május 31-re is terveztek egy „nagy előadó ester” Simon Jolán, Szabados Pirooska, a zenész-zeneszerző Kadosa Pál és Hont Ferenc részvételével. Nincs információnk arról, hogy az esemény végül valóban létrejött-e. Lásd: Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [1925. március], KM-lev. 2063/70.

Ma 1925/3–4. KM-2525.

behozni Magyarországra, esetenként eltérő címlappal.³⁶ A 365 második számát (amely a Ma utolsó száma is volt egyben) Bécsben nyomtatták kétféle címlappal: a Máéval, valamint „aggyusztált” 365 borítóval.³⁷ Kassák a 365 – a terjesztés és így

³⁶ A Ma máskor Kortárs-címlappal is bejutott az országba. A behozatal és terjesztést megtiltó rendeletek a következők voltak: Igazságügyi Közlöny 1922/7., 375; Belügyi Közlöny 1922/34., 1533; „M. kir. belügyminiszternek 195.700/1925. B. M. számú kör-rendelete. A kitiltott külföldi sajtótermékek jegyzéke, Belügyi Közlöny 1925/26., 553–563. Lásd továbbá a kapcsolódó dokumentumokat: *A cenzúra árnyékában*, szerk. MARKOVITS Györgyi – TÓBIÁS Áron, Magvető, Budapest, 1966.

³⁷ „Lapokat okvetlenül küldj, itt mi majd megaggyusztáljuk 365re”. Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [1925], KM-lev. 2063/40.

a bevételek szempontjából kudarcos – első számából okulva így gondolta csökkenteni a lap előállítás költségeit. Ezt elképedve vette utólag tudomásul a 365 költészeti anyagért felelős budapesti társszerkesztője, Tamás Aladár.³⁸

A széthulló 365-szerkesztőség lapjának második száma tartalmában rendkívül heterogénnek mutatkozott, bár továbbra is hangsúlyos volt a 365-öt közösen szerkesztő Tamás Aladár és Kassák Lajos jelenléte. A 365 első számához hasonlóan mindketten asszociatív, allegorikus alakokat és megszemélyesített természeti erőket felvonultató, a mesék narratív szerkezetét megidéző, de összességében nehezen rögzíthető jelentésű, álomszerű, szabad formában írott, számozott költeményeket közöltek. Mellettük Illyés Gyula is szerepelt az általa az előző számban fordított francia szürrealisták nyilvánvaló hatása alatt álló verssel.³⁹ A lapszámban közölt költeményeket is értelmezte Németh Andor *Az eldologiasodás és az új művészet* című művészetelméleti esszéjében, aki az akkori munkásmozgalmak költészethez rendelt emancipatorikus vagy agitációs funkciójánál jóval radikálisabb javaslatot tett. Az ekkor széleskörűen hozzáférhető marxizáló beszédrendet megkerülve Marx szövegeinek újraolvasása nyomán a kapitalista elválasztások⁴⁰ meghaladásának potenciálját tulajdonította az „új versnek”, vagyis a lapban is közölt avantgárd irodalomnak.⁴¹ A költemények és az azokat teoretizáló, az eldologiasodást középpontba állító szöveg feltűnő kontrasztban állt a lapban bemutatott wrocławai német funkcionalista csoport ambíciójával, amely a Ma/365 utolsó számában többek között egy bankenterió és egy hirdetőoszlop kortárs dizájnját is közzétette. A lapszám kísérletet sem tesz a feszültség feloldására. A mágikus, elválasztásokat megszüntető költészet, valamint a funkcionalista dizájn közötti feszültséget később a Kassák-féle Dokumentum, illetve a laphoz kapcsolódó elméleti szövegcsoporthoz tárgyalta, ha nem is oldotta fel véglegesen.⁴²

A két háború közötti sajtótörténeti kutatások empirikus tapasztalata alapján az irodalmi és művészeti lapok két legnyilvánvalóbb válságtünete, ha feltűnően megnövekszik a folytatásban közölt regények aránya; illetve, ha a lapszámokat egyre inkább más szerkesztőségektől készen kapott anyagok újraközlésével töltik ki. Előbbire példa a Nyugat 1920-as évek közepi működése,⁴³ utóbbira pedig a Ma, a 365, illetve a Dokumentum utolsó száma, amelyben elsőprő arányban a fent említett fiatal

³⁸ TAMÁS, *Akkoriban szüntelen fújta a szél*, I., 275–277.

³⁹ Ő maga egyébként kritikus volt a 365-tel kapcsolatban, ugyanakkor Párizsból való visszatérését tervezgetve célszerűnek vélte minél többféle magyar avantgárd lapban megjelenni. Mindez kiderül Szegi Pállal folytatott 1925-ös levelezéséből, amelynek egy részét közli: SZEGI Pál, *Játék és lelkiismeret. Válogatott írások*, vál., szerk., bev. SZÉCHENYI Ágnes, Argumentum, Budapest, 2001, 334–351.

⁴⁰ A gondolatot Marx *A tőke* első kötetében is kifejti, amely könyvet Németh – szemből Tamással – olvasott. Lásd: LENGYEL András, *A törvény és az üdv metszéspontjában*, Nap, Budapest, 2007, 115.

⁴¹ A szöveget Németh Andor más, ezekben az években született költészetelméleti írásainak kontextusában tárgyalja: TVERDOTA György, *Németh Andor: Egy közép-európai értelmiségi a XX. század első felében*, I., Balassi, Budapest, 2009, 101. A koncepció legismertebb változata Némethtől: NÉMETH Andor, *Kommentár*, Dokumentum 1926/1., 6–12.

⁴² BALÁZS Imre József, *A szürrealizmus története a magyar irodalmi mezőben*, Ráció, Budapest, 2021.

⁴³ A Nyugat 1920-as évekbeli válságáról és megújulásáról lásd: KOSZTOLÁNCZY Tibor – NEMESKÉRI Erika, *A Nyugat szerkesztősége az 1920-as években = Tessék színt vallani. Osvát Ernő szerkesztői levelezése*, kiad., jegyz., kísérő tanulmányok UőK., II., Gondolat – Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 2019, 1347–1354.

sziléziai német funkcionalista csoporttól származó reprodukciók és eredeti nyelven közölt elméleti szövegek szerepeltek.

A Kassák-folyóiratok esetében a wrocławi (breslauer) csoport anyagainak bőséges közlése konzervfunkciót töltött be. Ez nem szembetűnő, hiszen Kassák tapasztalt szerkesztőként lapjainak lefelé ívelő szakaszában is ügyelt kiadványainak koherenciájára. A bécsi Ma korábban is több különszámot szentelt egy-egy irányzatnak vagy akár művészeknek, és a nemzetközi avantgárd csoportok gyakran idegennyelvű bemutatása a Dokumentumban is többször előfordult. Kassák ugyanígy nemzetközi referenciáiban sem ragaszkodott a később kanonizálódott, az avantgárd hálózaton belül centrálisnak tekinthető csoportok ismertetéséhez. A wrocławi funkcionálisok bemutatása éppenséggel illeszkedett a mindenkor Kassák-lapoknak ahhoz a közlési stratégiájához, amely szerint a lap „intraperiferiális” kapcsolatok építésére is törekedett.⁴⁴ Ennek értelmében szívesen mutatta be az Osztrák–Magyar Monarchia utóállamainak feltörekvő, sokszor addig csak lokális hatókörű művészeti kezdeményezéseit, így például Friedrich Kiesler bécsi riválisának, Männer E. Károlynak a színművészettel kapcsolatos szövegét a 365 első számában.⁴⁵ Megjegyzendő, hogy a sziléziai kapcsolat feltehetően itt sem közvetlenül, hanem az őhozzájuk hasonlóan a centrálisnak számító Bauhausban végzett Molnár Farkason keresztül jöhetett létre.⁴⁶ Szerepeltetésük a lapban az üzleti fenntarthatóság miatt volt ekkor életbevágó a Ma/365 számára: a források alapján egyértelmű, hogy a wrocławiak a közlésekért cserébe a példányok egy részét eleve megvásárolták teljes áron, és így terjesztették tovább.⁴⁷

A pozíciók kérdése

A 365 mint a „fiatalok” lapja és az avantgárd almező polarizálása

Ha a Ma utolsó évfolyamának dinamikáját nézzük, akkor is nyilvánvaló, hogy a lényeg nem a sziléziai csoport láthatóságának növelése volt, hanem minden más, ami a lapban szerepelt. A Ma utolsó számában, amelynek mutációja egyben a 365 második száma is, egy Kassák körül csoportosuló új költőgeneráció lépett színre. Ha a lapszám egyetlen hangsúlyos állítását kellene rekonstruálnunk, akkor az a magyarországi avantgárd almezőn történő helyfoglalásra vonatkozna, amely szerint Kassák és a körülötte csoportosuló fiatalok képviselték a valódi avantgárd művészetet, míg a tőlük függetlenül működő budapesti csoportok csupán epigonok és dilettánsok voltak.⁴⁸

⁴⁴ Emanuel MODOC, *Internaționala periferiilor. Rețeaua avangardelor din Europa Centrală și de Est*, Muzeul Literaturii Române, București, 2020; KAPPANYOS András, *Izmosok az aktivizmusban – aktivizmus az izmosok között*, Literatura 2010/2., 103–112.

⁴⁵ SZEREDI Merse Pál – GALÁ CZ Judit, *Párbuzamos avantgárdok Bécsben. Látletel Kassák és Kiesler kooperációjának hiányáról* = József Attila, Bécs és a századelő művészete, szerk. GINTLI Tibor – PESTI Brigitta – TVERDOTA György – VERES András, L'Harmattan, Budapest, 2020, 197–212.

⁴⁶ Az összefüggésre Szeredi Merse Pál hívta fel a figyelmem.

⁴⁷ Erről beszámol Nádass József a következő kötetben: *Búvópatakok: a két világháború közötti baloldali folyóiratok szerkesztőinek, munkatársainak emlékezései*, s. a. r. M. PÁSZTOR József, PIM – Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 1976, 68; NÁDASS, I. m., I., 366.

⁴⁸ A budapesti avantgárdról körképet ad az azonos című alfejezetben: TVERDOTA György, *Gondoljatók meg, proletárok*, I., *Az ifjú József Attila*, Osiris, Budapest, 2021, 588–591.

Ezzel a vélekedéssel hangsúlyos helyen, már a 365 első számának első cikkében, egy demonstratív, a szimbolikus helyfoglalást bejelentő vezércikkben is találkozhatunk. Ebben a szerző mind az esztétikailag konzervatívnak ítélt Nyugattal, mind az 1920-as években Budapesten működő, szélhámosnak bélyegzett avantgárd csoportokkal szemben a „fiatalok” egyedül hiteles fórumaként pozicionálta a 365-öt. Akár a „fiatalság” és az „új művészet” normatív használata is elhárulhatta, hogy a cikket jegyző Kollár Imre mögött valójában Kassák Lajos áll, aki ezekben a hónapokban több, ugyanezen a retorikára felhúzott programszöveget jelentetett meg a magyar irodalmi nyilvánosságban,⁴⁹ bár az irodalmi generációk előíró, értéktulajdonító használata természetesen széleskörűen elterjedt volt.

A Ma/365 már nyilvánvalóan magyarországi közönségnek szánt konfrontatív, a fenti szöveghez hasonlóan a magyar avantgárd szcéna polarizálását szolgáló közleményekkel zárult. A bécsi lap és budapesti változata az összes lehetséges avantgárd riválissal szemben támadást indított. Kassák a feltörekvő budapesti Zöld Szamár csoportot marasztalta el, amely dada és az attól egyébként nem idegen varieté elemeket vegyített. Kirohanásában szélsőségesen opportunistának bélyegezte a társulatot. Kassák régi munkatársa, az egyébként szintén leendő Dokumentum-munkatárs Nádass József az ekkorra már relatíve nagy múltúnak számító, az avantgárd elemeket az uralkodó magyar költészeti köznyelvbe ágyazó Magyar Írással szemben tett közzé pamfletet. A 365-öt, az 1920-as évek első Budapesten terjesztett Kassák-lapját tehát nehéz másként értelmezni, mint a magyarországi avantgárd almező uralására benyújtott igényként.⁵⁰

Az olvasók kérdése

*A munkáskultúra avantgárd újraértelmezésének két modellje
(az Új Föld és a 100%, valamint a Dokumentum és a Munka)*

Tamás Aladár, a 365 társszerkesztője volt az egyik fiatal, akinek ezt a Kassák által elsősorban vitacikkekben, antológiákban és Ma-különszámokban megkonstruált új művészi mozgalmat képviselni kellett volna (az újművészetet a korban egybeírva,

⁴⁹ Kassák 1925-ben egy „Kedves Tamás Aladár” kezdetű, tehát szerkesztőtársának címzett, de a nyilvánosságnak szánt fikatív levelet is fogalmazott, amelyben a Nyugat elszürkülését abból vezette le, hogy a lap nem dolgozott ki szisztematikus kritikai nyelvet és szempontrendszert, amely lehetővé tenné saját megújítását. A dokumentum két változatban fennmaradt a Kassák Múzeum gyűjteményében KM-lev. 2034 és KM-an. 741 leltári számon, de végül nem jelent meg. Ennek okairól beszámol: Kassák Lajos – Simon Jolánnak, [1925], KM-lev. 2031/19. Jellemző módon a Dokumentum megszűnése után észrevételeit kidolgozottabb és kíméletesebb formában, ugyanakkor a levélformát megtartva közvetlenül Osvátnak címezve is megfogalmazta: Kassák Lajos, *A hiányzó kritika. Nyílt levél Osvát Ernőhöz*, Korunk 1927/12., 837. Ugyanebben az évben a Nyugatban sorozatot jelentetett meg irodalomkritikákból.

⁵⁰ Hogy mennyire nem utólagos spekulációról van szó, azt egyebek mellett bizonyítja a következő, Simon Jolántól származó beszámoló, amelyben Palasovszky Ödön vélekedését idézi: „Palasovszky nagyon föl van húzva a kritikáért. Milyen naiv és romantikus írás, mondja. Ő csak azt sajnálja, hogy te ilyenekkel kompromittálod magad, de persze azért megérti – te félsz, hogyha haza jössz, túl sokan lesztek.” Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [1925], KM-lev. 2063/73.

jelentéssűrítő összetett szóként is használták, és nagyjából az avantgárdot értették alatta). A szerepre több szempontból is alkalmasnak tűnhetett Kassák számára, bár Tamás elképzelései a kezdetektől fogva eltértek attól, amit Kassák politika és művészet kapcsolatáról gondolt, és emiatt később el is távolodtak egymástól. A húszas éveinek elején járó költő a Nyugat és az 1921-től Budapesten Kassáktól függetlenül indult Magyar Írás körüli rövid bolyongás után éveken keresztül saját folyóiratot akart alapítani, ami végül ebben az időszakban nem valósult meg.⁵¹ Ehelyett 1922-től viszonylag rendszeresen publikált a Mában verseket, versfordításokat és ismertetések. Ezeket eleinte a magyar politikai rendőrségtől tartva már ekkor – a témánk szempontjából érdekes – „365-ös költő” álnéven tette közzé. A Ma körét érintő több szkizmat követően a folyóirat legfiatalabb generációjának tagja volt. Versei megjelentek abban a reprezentatív versválogatásban is, amely a *Der Sturm* 1924-es, részben a Ma bemutatásának szentelt számában kapott helyet. Tamás a közvetítő szerepre azért is volt alkalmas, mert fiatal kora miatt nem vett részt a Tanácsköztársaság eseményeiben, így nem volt rovott politikai múltja, tehát rendelkezett útlevéllel, emellett viszonylag szabad mozgást biztosító polgári állásban volt, egyébként Kassák más közeli munkatársaihoz, így például Nádass Józsefhez hasonlóan. Az őt alkalmazó műszaki cég küldte ki hónapokra többek között Bécsbe is, ahol Tamás szorosabb együttműködésbe lépett Kassákkal. Képzettségének és partiumi származásának köszönhetően a német, a francia, az olasz és a román avantgárd költészetéről is elsőkézből tájékozódott. Nemzetközi kapcsolatait Kassáktól függetlenül, közvetlenül is építette. Így például 1924-es bukaresti kiküldetése során megismerkedett Ion Vineával, aki összekötötte őt honfitársával és korábbi kollégájával, az ekkor már hírességnek számító, Párizsban dolgozó dadaista Tristan Tzarával. 1924 és 1925 között majdnem egy évet Párizsban töltött, ahol Illyés Gyulához és Szegi Pálhoz hasonlóan rendszeres kapcsolatba került az alakuló francia szürrealizmus legfontosabb képviselőivel, akikről fordított is.⁵²

Azonban Tamás Aladár tétjei már akkor különböztek Kassákéitól, amikor több éves előkészítő munka után elvállta a 365 társszerkesztését. Tamás természetesnek vette, hogy ha az érem egyik oldala a konvencionális poétikákat felforgató avantgárd, akkor a másik oldala a kommunista ideológia. Ugyanakkor sem avantgárd és kommunizmus kapcsolatát nem sietett tisztázni, sem politikai tájékozódását nem mélyítette el. Bár szinte az egész biennio rosso alatt, vagyis 1919–1920-ban a de facto

⁵¹ Erről visszaemlékezéseiben is beszámolt, de korabeli források is bizonyítják. Így például Simon Jolán a következőkről értesítette Kassákot 1925 februárjában, tehát hónapokkal a 365 első számának megjelenése előtt: „végül itt van még egy lap alapítási terv, Tamásé, aki 54 oldalas havi folyóiratot akar kihozni, amelybe összesen 5 ember dolgozna, akik egyben fedeznék a nyomda költséget. Mert szerinte nem érdemes 16 oldalalal elkezdni, itt van például a francia, »Les Feuilles Libres« [!], azt is 5 ember csinálja, és az is azt hiszem 54 oldal.” A hivatkozott *Les Feuilles libres* második sorozata 1922-től jelent meg, és egyébként a Kassák és Németh Andor által társszerkesztett 2×2-ben Gáspár Endre írt róla részletes lapismertetőt (61–62). Az idézett levél jelzete: Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [1925. február], KM-lev. 2063/61.

⁵² Minderről képet alkothatunk későbbi önéletrajzi regényeiből. Így: TAMÁS, *Akkoriban szüntelen fúj a szél*, I., 245–248, 250.

forradalmi helyzetben lévő közép- és észak-olaszországi régiókban⁵³ végzett ipari munkát, és itt került kapcsolatba a munkásmozgalommal is, amelyben egyre mélyebben involválódott – még az évtized végén is azzal ugratták a bécsi KMP-ben, hogy nem olvasta *A tőkét*,⁵⁴ a külügyi bizottság belső levelezésében pedig szintén az 1920-as évek végén megjegyezték róla, hogy a „[...] pasasról az összbnyomásunk nem mondható rossznak, de a politikához nem ért, nem politikai fejű ember.”⁵⁵ Tamás számára problémamentesen és kölcsönösen átfordíthatónak tűnt a forradalmi költészet és a forradalmi politika. Bár ebbéli vélekedését Nádasstól Illyésig sok más pályakezdő kollégája osztotta, ez később majd mindkét szférában, az irodalmiban és a politikaiban is bonyodalmakhoz vezetett. A 365 idején azonban még összeegyeztethetőnek, sőt spontán módon összekapcsolódónak tűnt a két terület: „minden avantgárdista költő egyben kommunista is”, rekonstruálta visszaemlékezésében ekkori meggyőződését.⁵⁶

A 365 megjelenésének idején Kassákék valószínűleg nem tudták, hogy Tamás ekkor már nemcsak az „ellenzékkel”, vagyis a szociáldemokrata párt balszárnyával állt kapcsolatban, amely a lap megjelenésének heteiben MSZMP (vagy közkeletű elnevezéssel Vági-párt)⁵⁷ néven ki is vált a szervezetből, hanem már az illegális kommunista párt felé gravitált,⁵⁸ amelynek részére még ugyanez év telén kisebb illegális

⁵³ Összefoglalóan például: Tommaso DETTI, *Biennio rosso = Il mondo contemporaneo, Storia d'Italia*, I., szerk. Fabio LEVI – Umberto LEVRA – Nicola TRANFAGLIA, Libreria Beltruardo, Firenze, 1978, 46–61.

⁵⁴ TAMÁS, *Akkoriban szüntelen fúj a szél*, I., 351.

⁵⁵ Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL), 878. fond 8. csoport, 183. őrzési egység, 21.

⁵⁶ TAMÁS, *Akkoriban szüntelen fúj a szél*, I., 249.

⁵⁷ A szervezet történetét apologetikusan, ugyanakkor legrészletesebben és gazdag forrásanyagra támaszkodva feldolgozta: LIPTAI Ervinné, *A Magyarországi Szocialista Munkáspárt, 1925–1928*, Kossuth, Budapest, 1971. Megjegyzendő, hogy Simon Jolán valamelyest átlátta a balra tolódó budapesti avantgárd csoportok mozgásait, és erről jellegzetes virágnyelven Kassáknak is beszámolt. Például: „[Hevesy Ivánékról] csak annyit írhatok, hogy okosan fölismerve a helyzetet, erősen dörgölöznek az ellenzékhez”, vagyis a szociáldemokrata párt balszárnyához, illetve az ekkoriban alakult Vági-párthoz. Sőt Palasovszkyék kommunista kötődéseire is célozhat ezen a helyen: „P-ék által készülő lapról [Új Föld] levélben semmi többet nem írhatok, nem bírja a papír.” Mindkét részlet: Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [1925], KM-lev. 2063/71.

⁵⁸ Bár sejtéseik azért lehetnek: egy 1925-ös (valószínűleg a nyári időszakban) kelt levélváltásban Simon Jolán és Kassák egy olyan, Tamástól származó megjegyzést vitattak, amely szerint a fiatal költő Kassákot a kommunista pártba való belépésre biztatta, mert akkor szerinte a párt nem támadná olyan hevesen Kassákot. Lásd: Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [1925], KM-lev. 2063/105 és Kassák Lajos – Simon Jolánnak, [1925], KM-lev. 2031/5. Ugyanakkor több visszaemlékezésben is olvashatunk arról, hogy az illegálisban működő szervezet természete miatt még a baloldali közegen belül sem volt világos, hogy valójában mely szereplők kötődnek a kommunista párthoz. Nádass József memoárjában azt állítja, hogy annak idején nem volt tisztában azzal, hogy a Tamás Aladár által szerkesztett a 100% a KMP iránymutatásai szerint készült. (NÁDASS, *I. m.*, I., 559). Még érdekesebb, hogy maguk az illegális kommunisták sem mindig tudták, hogy tulajdonképpen mi a hivatalos pártvonal, vagy hogy ki a felső kapcsolatuk. Ennek oka egyrészt az volt, hogy a korszakban több baloldali csoport működött, amely kommunistaként határozta meg magát, de a KMP-től függetlenül, vagy azzal szemben (például a Demény Pál-féle frakció). Másrészt egy-egy csoportos „lebukást” követően az illegális párt nagymértékben dezintegrálódott. Harmadrészt, éppen a letartóztatásokat megelőzendő, az illegális pártvezetés esetenként olyan mértékben volt „elkonspirálva”, vagyis elszigetelve a pártszervezet alsóbb szintjeitől, hogy az az információáramlás is akadályozta. Lásd erről: ERDŐS László, *Böllérbiciskák éjszakája*, Magvető, Budapest, 1984, 438.

munkákat is végzett, és amelynek végül 1926 elején tagja is lett.⁵⁹ Tamás és a 365-ben költőként jelentkező Pápa József⁶⁰ pártbéli involváltsága miatt az MSZMP-ben eleinte úgy tekintettek a kiadványra, mint amely hosszabb távon is a szervezet platformja lehet.⁶¹ Elképzelhetetlen, hogy ez – figyelembe véve mozgalmi előtörténetét és ekkori pozícióját – tükrözze volna a másik társszerkesztőnek, Kassáknak a szándékait.

Minden bizonnyal az avantgárd művészet funkciójával kapcsolatos alapvető nézetkülönbség volt a két társszerkesztő eltávolodásának az oka, és nem a 365/Ma körüli, fent már vázolt szerkesztői trükk okozott tartós feszültséget a munkatársak között – ahogy évtizedekkel később mind Tamás, mind Kassák is az ideológiai különbségeket bagatellizálva emlékezett.⁶² Ugyanis Tamás még 1925 nyarán nem csupán egy harmadik, hanem egy negyedik 365-szám nyomdai előkészítését is kezdeményezte.⁶³ Továbbá egy 1925. novemberi levélből kiderül, hogy bár Tamás „annak idején úgy értette, hogy ő diszponál a lap fölött, de ha másképp lett volna, úgy is elfogadta volna. És nagyon bántja, hogy így élére lett állítva a dolog stb. Szóval, hajlandó a lapot a kívánt föltétel alatt csinálni.”⁶⁴ 1926 elején pedig két illegális kommunista költőtársa mellé Kassákot is meg akarta nyerni szerkesztőnek induló lapjához.⁶⁵ Szintén a tartós kooperációról árulkodik, hogy hónapokkal a 365 megszűnése után az ekkor sok szálon Kassákhöz kötődő Erg Ágoston által valamikor 1925 és 1926 fordulóján kiadott

⁵⁹ TAMÁS Aladár, *A 100% előtt*, Kortárs 1958/8., 260–266; TAMÁS Aladár, *A 100% története*, Magvető, Budapest, 1973.

⁶⁰ Róla lásd: MARKOVITS Györgyi, *Pápa József (1900–1944) = „Jöjj el, szabadság!”*. *Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből*, szerk. SZABOLCSI Miklós – ILLÉS László, Akadémiai, Budapest, 1967, 323–334.

⁶¹ Tamásra várt volna a feladat, hogy a párt körül „irodalmi ügyekkel bajlódjon”, ugyanis az MSZMP „szabad teret akar nyitni az új művészetnek, az új kultúrának is.”, TAMÁS Aladár, *Akkoriban szüntelen fúj a szél*, I., 250–251, 268–271.

⁶² Tamás Aladár visszaemlékezését lásd: *Búvópatakok*, 91.

⁶³ Erről lásd: Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [1925], KM-lev. 2063/40. Továbbá egy valószínűleg 1925 második felében kelt levélben így tájékoztatta Simon Jolán Kassákot: „éppen most jött Tamás, mondja, hogy itt talált egy nyomdát, ahol megcsinálják a 365-öt hitelbe. Szeretne egyszerre 2 számot megcsináltatni, mert valószínű a nyomda megbukik.” Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [1925], KM-lev. 2063/89.

⁶⁴ Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [1925], KM-lev. 2063/99.

⁶⁵ „Itt volt nálam a kávéházban Kiss Hugó (egyszer már rossz verset küldtem tőle) és Pápa, lapot szeretnének csinálni. Előbb úgy kezdték, hogy veled gondolják el, de persze nem rendelkeznel egyedül csak te... Mikor kérdeztem, kik ők, akik ezt a lapot szeretnék megcsinálni, azt mondták, Kiss H., Pápa és Tamás.” A Simon Jolán által egy 1926 eleji levélben leírt megkeresés nemcsak azért érdekes, mert cáfolja az egykori társszerkesztők visszaemlékezéseit a 365-tel kapcsolatban, hiszen valójában a lap megszűnése nem járt együtt Kassák és Tamás eltávolodásával. Hanem az is kiderül a levélből, hogy a szerepek mintha megfordultak volna, és már nem Kassák próbálta meg felhasználni a „fiatalokat”, hanem három illegális kommunista igyekezett legális lapot létrehozni az avantgárd közművészeti vezetőségének fedezékében. Az idézett levél jelzete: KM-lev. 2063/115, és 1926. január 23-án kelt. Kiss Hugó valóban küldött verset Kassáknak (lásd: KM-lev. 2063/85), de ő nem elsősorban költőként volt ismert, hanem az MSZMP (Vági-párt) vezetőségi tagjaként; Pápa József, aki néhány avantgárd költeményével szerepelt Kassák lapjaiban, szintén a párt tagja volt, és ő tartotta Tamás Aladárral a kapcsolatot a szervezet kulturális munkájának megszervezésének érdekében. Minden jel szerint ekkorra már mind a hárman az illegális kommunista párt tagjai is voltak (és ekként, fenti említésük sorrendjében később le is tartóztatták őket), amelynek ekkor fontos célja volt egy legális lap létrehozása Magyarországon, és ezzel kapcsolatban már ekkor Tamásra támaszkodtak.

Röpirat

FUNDAMENTUM

A₅

Elmondom.

Gyertyával a kezemben kiléptem a folyosóra.
 zsemben nem találtam a kulcsot.
 Ez mindenkinek hibája lehet.
 Ne haragudj rám Kedvesem.

De beszéljünk először közömbös dolgokról.

Asztalomon négy kecsében áll a víz
 Ruhámat soha nem kefeltem ki rendesen
 pedig már villánykefek is vannak
 Alapítában véve a szilvkrampusz sokkal
 komolyabb, mint a zsákettes költők,
 akik a holdhoz énekelnek.

Először írok ilyen verset, ezért szomorú vagyok,
 újjaim fájnak

A bezárt szobában mélyen lélegzik az alvó
 meztelen leány

Fekete, sötét eső esik, hétre jár.

Nádass József

VERS

Fáradt valcerek hintáznak október keresztjén
 a tárt ablakokból szerelem világát
 a lányok szerencsések mert áttáncolhatják magukat
 a hinárokon

A boldogok mennyországban álmódják magukat
 akik tegnap hideget árasztottak
 ma mint kályhák egyenesednek fel
 a kórházak beteget hazafele tárnak lelküket
 a festő szakállát kikezdte a der
 és valahol a megtalált jószág egyszerűsége zeng
 a hurokon

az örömlányok lemosásáék festelt életüket
 ibolyát meg rózsát énekelnek
 a mecsek utolsó csóvíjukat hajlítják a nap felé
 a hold pedig elaludt a faskamrák eresztén
 s így csak a szerelmesek örködnek az órák ülése
 felett

mögöttünk becsukódtak a bollok és az ezeregy-
 cszaka modern városa.

Pápa József

Ha felnézne
 meggyógyulnának halálos tályogjai
 így eltűnnek körjeje lelkezett terei
 s vitorlái eliszkolnak a nyargaló hősípokkal
 egykedvű kérésein kiserken a hóvirág
 sóhajja riadna vissza
 verőfényes szemöldökön felügetnek eljövő
 nyarai
 s a fáradság fenverein együttmuzzsikál a
 kőrísfákkal s a villogó hegedűkkel

reggeleire csuszamló kődök elhozzák gyönyör
 ré rezdített szerelmét
 fűrljein becézi csókjait elrebbentli a csontörő
 sólymokat
 hadonászó szívét végighúzza a csillagok
 szelidségen
 s vérebe futtatja a patakok tisztaságát

de ő csak bámul
 átdobban a sebességen
 elzavarja a közzáli sasokat keresztutairól
 s határtalan jegenyék közt közzál hars
 örömeivel

olykor szikrabyok viperák nyüzsgönek fel-
 lépett pillanataiban
 felejthetetlen emlékei gügyögnek a kútak
 kávéin
 s ha barna kedvesére eszmél
 elugarolja szorongó vágyait

rendületlenül hordják csillái a sarat esztendői
 méhéből
 békés kaszállókat homorít szemepárjába
 s ha néha havas muhar közé cibálja a sze-
 lek sebje
 kiegyenesedtet sudarai vizasztalják borongó
 árvaságát

Kormányos István

Fundamentum, röpirat, szerk. ERG Ágoston, Szeged (?), 1925/1926(?), PIM
 – Kisnyomatvány szakanyag, Any.65.17.

Fundamentum című lapban is együtt szerepelnek még Kassák és az egykori bécsi csoport, valamint Tamás versei.⁶⁶

A fentiek magyarázata, hogy szemben a Kassáknak közkeletűen tulajdonított kérelhetetlenséggel és a fent elemzett debattáns cikkek hangütésével, hazatérésének

⁶⁶ A Fundamentumról részletesen lásd: M. PÁSZTOR József, *Az író beleszól*, Kossuth, Budapest, 1980, 126–130. Nádass József visszaemlékezése szerint 1926 elején jelent meg. NÁDASS, I. m., I., 367.

időszakában kifejezetten óvakodott attól, hogy potenciális szövetségeseivel (akiket potenciális riválisainak is tekintett) kenyértörésre vigye konfliktusait, ahogy erről ekkori levelezésében számos helyen világosan írt,⁶⁷ és ahogy ezt a szövetségeseikkel/riválisokkal rendszeresen szervezett közös megjelenések is bizonyítják. Tehát elsősorban nem a szerkesztői egók sérülése, hanem ideológiai okok vezettek az egykori társszerkesztők fokozatos eltávolodáshoz.⁶⁸ Ideológiai vetülete volt annak is, hogy melyikük milyen olvasóközönset képzelt el a lapnak. Mind Kassákot, mind Tamást demotiválta,⁶⁹ hogy a polgári közönset már nem lehetett megszólítani egy 365-höz hasonló lappal (Simon Jolán az első számból mindössze tizenöt darabot tudott eladni a könyvkereskedőkön keresztül, a Mentort nem számítva);⁷⁰ a munkásokat pedig még nem tudták elérni az avantgárral.

Tehát a 365-öt érdemes elágazási pontnak tekinteni, amelyből különböző, és időnként egymást is keresztező utak indultak a munkáskultúra felé. A 365/Ma utolsó számában „farsangi malacbandához” hasonlított, Palasovszky Ödön által vezetett budapesti avantgárd csoport Tamással kiegészülve hamarosan megalakította az avantgárd művészet, forradalmi politika és munkáskultúra fúziójára törekvő Új Föld csoportot, majd a kommunista pártnak referáló, az operatív mellett illegális szerkesztőbizottsággal is rendelkező, azonos című lapot.⁷¹ Az 1927 elején megjelenő Új Föld felépítése és tájékozódása feltűnően hasonlított Kassák egykorú Dokumentum című lapjához, azonban Tamás és a mindkét lapba író Illyés számára ekkor már nem a szürrealizmus magyar nyelvjárásának kialakítása és a különböző funkcionalista művészeti irányzatok széleskörű bemutatása és adaptációja jelentette a sikerkritériumot, mint Kassák számára, hanem a munkások elérése és a párt legális platformjának megteremtése.⁷² Erre komoly erőfeszítéseket tettek, hiszen Tamásék már a 365-öt is

⁶⁷ Például így írt Kassák élettársának, a 365 utolsó megjelent számát követően: „hogyan okosan hogyan viselkedj, azt rád bízom. Mindenesetre szeretném, ha senkivel sem vesznél össze – nehogy újabb ellenségeink támadjanak. Ha esetleg most Tamás is ellenem kezdene ágálni, az nagyon megnehezítené a helyzetemet – mindenki engem vádolna összeférhetetlenséggel. Kifelé úgy kell csinálni az ügyet, mintha minden a legjobban menne.” Kassák Lajos – Simon Jolánnak, KM-lev. 378/13. [1925. június–július]. Keltezi és közli: CSAPLÁR Ferenc, *Kassák Lajos levelesládájából = A virágnak agyara van*, szerk. POMOGÁTS Béla, Nap, Budapest, 2000, 107–109.

⁶⁸ A 365 és a Fundamentum kontinuitására utal a következő levél: „Tamás azt hiszi, az itteni megjelent lap példákön okulva, hogy a »365« cím megmaradhat... Részemről nagyon boldog lennék, ha Erg nélkül meg lehetne jelentetni a lapunkat”. Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [1925], KM-lev. 2063/43.

⁶⁹ Például: „semmi kedvem a lap kihozásához” (Kassák Lajos – Simon Jolánnak, [1925], KM-lev. 2031/15); „az egész lapügyet nagyon együgyű dolognak tartom és nem várok tőle semmit” (Kassák Lajos – Simon Jolánnak, [1925], KM-lev. 2031/18); „a 365 ügye egyáltalán nem izgat, semmit ne csinálj az érdekében” (Kassák Lajos – Simon Jolánnak, [1925], KM-lev. 2031/21) és még számos helyen.

⁷⁰ Erről számol be: Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [1925], KM-lev. 2063/73.

⁷¹ Az Új Föld-projektet Kassákék ebben az értelemben az avantgárd eltérítésének érzékelték, amiről számos ponton nyilatkoznak, legvilágosabban talán az egyik (valószínűleg az 1926. május 12-i) Új Föld-esttel kapcsolatban a következő helyen: „[Tamás Aladár] a bevezetőben, azt mondja: a mi művészi törekvésünk pártokon és politikán fölül áll, ugyanakkor tendenc verseket [politikailag elkötelezett irányverseket] szavaltattak a színészekkel, mintegy bemutatva, hogy ez a legújabb és legtisztább művészi törekvés.” Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [1926. május 29.], KM-lev. 2063/139.

⁷² Erről így számolt be Tamás Aladár: „A pártba 1926 elején léptem be Lándor Béla ajánlatára, aki egy ideig illegálisan nálam lakott. Ő hívott ki ugyanez időben Bécsbe, ahol a párt akkori vezetősége az

igyekeztek terjeszteni a munkáskultúra hálózatain keresztül, igaz, ez ekkor még nem a szimbolikusan is kiemelt jelentőségű ipari munkásság, hanem a szervezett magántisztviselők, vagyis irodai alkalmazottak körében történt.⁷³ Ugyanakkor Tamás későbbi – saját jelentőségét gyakran igencsak megemelő, de ezen a helyen plauzibilis – visszaemlékezése szerint az alakuló Vági-párt felhívására szavalókat kezdett betanítani, akiknek a pártrendezvényekbe foglalt rövid, kulturális blokkokban kellett fellépniük. A párton keresztül hozzá irányított csepeli munkásokkal kezdetben Petőfi-versek mellett saját, „különös gondolatokkal és szóképekkel teli” szürrealista költeményeit is begyakoroltatta.⁷⁴ Összességében azonban sem egy 365-höz, sem egy Új Földhöz hasonló avantgárd szintetikus lap nem bizonyult megfelelő médiumnak a munkások eléréséhez.⁷⁵ „Nem értjük” – jelezték elvtársai több ízben a csalódott Tamásnak mindkét kiadvánnyal kapcsolatban.⁷⁶

A lapformátum és a célközönség közötti távolságot áthidalandó, az illegális munkába az időszakban bekapcsolódó, de még mindig avantgárd költői ambícióival is birkózó Tamásnak 1927 nyaratól minden hónapban egy boríték érkezett Bécsből. A küldeményeket „Apa” adta fel a „Költő” számára, és a „Pesti Tőzsde” következő számának kéziratái voltak benne.⁷⁷ A konspirált úton szerkesztett 100% lett az illegális kommunista párt első legális lapja Magyarországon.⁷⁸ Avantgárd vonásai részben Tamás esztétikai preferenciáit tükrözték, részben hasznos álca lehetett ahhoz, hogy a lap minél tovább a politikai rendőrség radarja alatt maradjon, bár a tényleges szerkesztő, az avantgárd iránt sem korábban, sem ekkor, sem később nem lelkesedő Lukács György állítólag többször előállt konvencionálisabb címjavaslatokkal.⁷⁹ Ez

MSZMP megindítandó hetilapjának a szerkesztésével bízott meg. Engedély hiányában ez a lap nem jött létre. Közben irodalmi folyóiratokon (*Új Föld*, 365) keresztül igyekeztünk megjelenési lehetőségeket teremteni, kevés eredménnyel. 1927 nyarán javaslatomra a párt elhatározta a 100% folyóirat megindítását és megbízott szerkesztésével. Bécsi szerkesztője a lapnak Lukács György lett. A már aktívan működő szavalókórust is a laphoz kapcsoltuk”. TAMÁS Aladár elvtárs (Szikra Könyvkiadó) *visszaemlékezései*, 1950. X. 26. = PIL, 867. f1/ t-25, 51.

⁷³ TAMÁS, *Akkoriban szüntelen fúj a szél*, I., 264.

⁷⁴ *Uo.*, 269.

⁷⁵ A Zöld Szamár Színházról és az Új Föld-estekről újabban lásd: JÁKFAI Magdolna, *Avantgárd – színház – politika*, Balassi, Budapest, 2006, különösen az *Identitás* című fejezetet, valamint: Kocsis Rózsa, *Igen és nem*, Magvető, Budapest, 1973. Továbbá forrásértékű: PALASOVSKY Ödön, *A lényegretörő színház*, Szépirodalmi, Budapest, 1980.

⁷⁶ Például: TAMÁS, *Akkoriban szüntelen fúj a szél*, I., 253–254, 271.

⁷⁷ PIL, 878. fond 8. csoport, 182. őrzési egység.

⁷⁸ A célközönségről és a legalitás kérdéséről Lukács György már az első szerkesztőségi levélben világosan írt Tamás Aladárnak, és a kérdésekre újra vissza-visszatér. Egy jellemző hely: „a lap olvasóközönsége részben fiatal, bal felé orientálódó intellektuellekből, részben kulturális kérdések iránt érdeklődő munkásokból fog állni. Ezért minden cikket úgy kell megírni, hogy azt egy értelmes munkás meg tudja érteni. Másrészt azonban – legalitási okokból – egyelőre óvakodnunk kell attól, hogy a lapnak kifejezetten munkás jelleget adjunk. A munkás kultúra kérdései természetesen szintén fel fognak vetődni, de különösen eleinte nem szabad, hogy dominálják a lapot.” Rónai [Lukács György?] – Lippaynak [Tamás Aladárnak?], 1927. augusztus 2. = PIL, 878. fond 8. csoport, 182. őrzési egység, 3–5.

⁷⁹ Tamás Aladár erre így emlékezett vissza: „Címének volt valami avant-garde-ista íze, nem mindegyik elvtárs tetszését nyerte meg. Különösen Lukács György elvtárs akarta mindenáron megváltoztatni.” TAMÁS Aladár elvtárs (Szikra Könyvkiadó) *visszaemlékezései*.

a szerkesztési stratégia a Komintern művészetpolitikájának sztálinizációját közvetlenül megelőző időszakban működtethető volt, hiszen azt ekkor még viszonylagos sokszínűség jellemezte, amelyben az avantgárd, a proletkult és különböző realizmusok egyaránt hangot kaptak.

Mindenesetre a 100% már nem az avantgárd szintetikus lapok logikája szerint épült fel, bár mind vizualitásában, mint a felvonultatott témák sokszínűségében hasonlított azokhoz. A 365-höz hasonló szintetikus lapok asszociatív-metaforikusan szerveződtek. A szerkesztői koncepció szerint a kortárs valóság sokszínűségének bemutatása alakított ki egy olyan összbenyomást, amely egyszerre szolgált diagnózisként és segített elképzelni egy alternatív jövőt. Ennek megfelelően a kortárs kapitalizmus válságjelenségeit és modernizációs vívmányait dialektikus módon mutatták be – akkori kifejezéssel élve „dokumentálták” (a kifejezés a 365 alcímében is szerepelt) –, és ezt a kettősséget közvetítette a lapokban közölt hol onirikus, álomszerű, hol funkcionalista művek dinamikája is, amint ezt fent bemutattam. Ettől alapvetően különbözött az első ránézésre egyébként hasonló 100% logikája. A lap analógiás-metonimikus olvasásmódot írt elő, amelynek során a közlemények az aktuális pártvonal számára fontos témára mutattak. Így például a szintetikus lapokhoz hasonlóan közöltek „primitív” költeményeket. Ezek azonban a 100%-ban rendkívül szűk jelentésmezőben voltak értelmezendők. „Apa” egyik Bécsből küldött levele szerint a gyarmati elnyomás témáját kellett felidézniük az olvasóban, amely pedig a magyarországi elnyomó rendszerrel volt behelyettesítendő.

A kódolt beszéd közös értelmezői gyakorlatok során minden bizonnyal érthetővé vált a célközönség számára. Ugyanis Tamás és munkatársai egyébként nagy elérésű⁸⁰ lapjaik köré kiépítettek egy olyan ökoszisztémát, amely nem hagyta magára munkásosztálybeli olvasóit a polgári, individuális, kontemplatív olvasási praxissal. A közös értelmezői stratégia kialakításában és a közösségépítésben kiemelt szerepe volt a szavalókórusoknak, amelyeket az újabb kutatások a munkáskultúra megújításának legfontosabb intézményeiként jelölnek meg. A vélekedést nem vitatva itt csak jelzem, hogy számos érvet lehetne felhozni a munkássajtó elsődleges jelentősége mellett is. Amit a jelen gondolatmenet szempontjából érdemes hangsúlyozni, az a sajtó és a performatív praxisok egymásraultsága ebben a közegben: a lapokban jelentek meg a szavalókórusokkal kapcsolatos metaszövegek (a Munka-körös Justus Pál, Simon Jolán, valamint a 100% részéről Tamás Aladár egyaránt írtak a kérdésről programadó cikkeket), az előadható kóruszövegek, illetve az 1930-as évek elején egyenesen a témának szentelt lapokat is publikáltak, így a Munkáskórus, majd a Kórusművészet

⁸⁰ Erre így emlékezett Tamás Aladár: „a 100% fennállásának három éve alatt: 1927 szeptemberétől 1930 júliusáig harminc száma jelent meg, számonként 2800 példányban. Olvasóköre igen kiterjedt volt. Egyéni előfizetőket nem gyűjtöttünk, bányaterületekre, kubikosok közé, munkáskultúregyesületeknek stb. küldtük a lapot.” TAMÁS Aladár elvtárs (Szikra Könyvkiadó) *visszaemlékezései*. A fenti visszaemlékezést túlzónak ítélnéljük. Bár a lap népszerűségének csúcspontján valóban elérte ezt a kiemelkedően magas példányszámot, ugyanakkor az eleinte szerény adatokat csak hosszabb munka során sikerült ténylegesen feltornáznia erre a szintre a Tamás Aladár által a munkáskórusok tagjaiból szervezett és gyorsan növekvő terjesztői hálózatnak. Ehhez lásd a korabeli szerkesztői levelezést: PIL, 878. fond 8. csoport, 183. őrzési egység, Tamás Aladár, 12.

A Munka kórusa és kapcsolódó kiadványuk, 1930. KM-F-81.34.

címűeket.⁸¹ De nemcsak a sajtó foglalkozott a kórusokkal, hanem a kórusok életében is állandóan jelen voltak az újságok, elég az „előújság” nevű állandó műsorszámra utalni,⁸² vagy arra a motívumra, hogy az egy ideig Simon Jolán vezette Nyomdász-kórus, a Munka, illetve a 100% kórusainak csoportképein demonstratív módon maguk elé tartották a Munka, a 100%, a Typographia vagy a Népszava számait. Mindenesetre a kórusok mellett a közös kirándulások, a szakszervezeti szemináriumok világa olyan értelmezői közösséget hozott létre, amely premodern befogadási technikákat idéző módon az oralitásra, a performativitásra és a kollektivitásra épült,⁸³ és egyebek mellett elősegítette egy konspirált nyelv elsajátítását is.⁸⁴

⁸¹ A szcénát feltérképezi: SZOLLÁTH Dávid, *A kommunista aszketizmus esztétikája*, 191–199.

⁸² *Uo.*, 243. Ilyen előadások hirdetéseit találhatjuk a kommunista Párisi Munkás 1927-es számaiban és a New York-i Új Előre 1928-as évfolyamában. Továbbá a Munka-körben is tartottak ilyen eseményeket, például Nádass József rendezésében. Ehhez lásd Nádass hagyatékát a PIM-ben, ahol egy *Meghívó kultúrestre* című 1928-as esemény programján szerepel előújság. A dokumentum jelzete: PIM, Any.76.452.

⁸³ A különböző osztályok eltérő olvasásmódjait vizsgálja tágabb történeti kontextusban: Michel DE CERTEAU, *A cselekvés művésze. A mindennapok leleménye*, I., ford. SAJÓ Sándor – SZOLLÁTH Dávid – Z. VARGA Zoltán, Kijárat, Budapest, 2010.

⁸⁴ A közösségi élet megszervezésének és a lap terjesztésének összekapcsolásáról képet alkothatunk a következő korabeli levélrészletből, amely a 100% központosított és professzionizált működéséről is rávilágít: „úgy gondoltam el, hogy [...] ingyenes előadások belépőjegyül a lap szolgál. Tehát aki be akar jönni, meg kell vennie a lapot. [...] Nyerjük azt, hogy közvetlenül propagandát csinálunk 200–250 ember előtt, akik kényszerűen (ha már úgyis megvették) elolvassák lapunkat, pedig ezeknek jó három-

A 100% kórusa és kapcsolódó kiadványuk, 1920-as évek vége. KM-F-81.242.

Emellett a 100% szerkesztési folyamatába tudatosan beépítettek egy visszacsatolási rendszert, amely segítette az újságot megközelíthetőbbé tenni a munkásolvasók számára. A szerkesztőségi levelezés tanúsága szerint a nagypolgári családból érkező, filozófus Lukács György és a magánalkalmazott Tamás Aladár a 100% hatodik száma környékén olvasói panaszok nyomán ismerték fel, hogy a lapot „ki kell munkásítani” annak érdekében, hogy sikeresebben ériék el a célközönséget. Ezt követően rendszeres vitaesteket szerveztek minden lapmegjelenés után, amelyek célja a „lap és a terjesztési apparátus közti kapcsolat elmélyítése és politizálódása volt”. Az eseményeken Tamás Aladárnak kellett egy pártközpontból küldött vitaindító felolvasásával „minél szélesebb vitát provokálnia” a 100% „munkásbarátai” között. Ezek az alkalmak aztán magában a kiadványban is lecsapódtak „munkáslevelek, disputarovat és tanácsadórovat” formájában.⁸⁵ A 100% esetében nyilvánvaló, hogy a szerkesztők és az olvasók közötti osztály- és kulturális különbségek áthidalását nem valamiféle demokratizáló, felszabadító politika motiválta, hanem a minél hatékonyabb indoktrináció. Ezt nemcsak a fent vázolt szerkesztői folyamat bizonyítja, hanem nyilvánvalóvá teszi a viták

negyed része éveken keresztül nem igen vette volna különben kezébe. Úgy számítom, hogy mindig a lap megjelenésével kapcsolatban megtartunk 2–3 ilyen előadást különböző pártszervezetekben, úgy-hogy a tél alatt kivétel nélkül mindenütt megfordulunk.” PIL, 878. fond 8. csoport, 183. őrzési egység, Tamás Aladár, 12.

⁸⁵ PIL, 878. fond 8. csoport, 183. őrzési egység, Tamás Aladár, 21.

témaválasztása is, ami az aktuális pártvonal szempontjából fontos kérdések exponálását jelentette. Időszakunkban ez éppen az „apolitikus”, illetve „likvidátori” (vagyis a KMP-től független, vagy azzal szemben álló ultrabaloldali) kultúrmozgalmak⁸⁶ lejárata volt, amely problémakör egyébként természetesen nem kapcsolódott a magyarországi bér munkások legfontosabb követeléseihez, sőt történelmi távlatból bátran kijelenthető, hogy a szociáldemokrata kulturális infrastruktúra illegális kommunisták általi gátlástalan megszállása, eltérítése és gyakran szétverése – korabeli kifejezéssel: „robbantása” – a munkásmozgalmak szempontjából kontra-reaktív volt, ahogy ezt a pártvonal változásával maguk az elkövetők is elismerték, már az 1930-as években.⁸⁷

Paradox módon az újságok körüli közösségépítési stratégiát hamarabb elkezdték művelni a Tamás Aladárhoz hasonló, az illegalitásban a „forradalmi élcsapathoz” tartozó, civilben fehér galléros és alapvetően Magyarországon működő huszonevesek, akik az ismert formula szerint kívülről akarták bevinni az osztálytudatot a munkástömegekbe, mint az egyébként eredetileg szakszervezeti környezetből érkező Kassák és Simon Jolán, akik viszont sokáig emigrációs elszigeteltségben dolgoztak.⁸⁸ Bár Kassák a 365 megjelenésével egy időben vitacikkeket tett közzé a munkáskultúra kérdéséről a Népszavában, azokat nemcsak a szociáldemokrata párt beágyazott, esztétikailag konzervatív költői fogadták ellenérzéssel,⁸⁹ hanem Simon Jolánnak is arról kellett tudósítania Kassákot, hogy „cikked itt a munkások túl magasnak tartják”. Kassákék a 365, majd a Dokumentum tapasztalatai után 1928-tól az azonos című lap köré szerveződő Munka-körben tudtak ténylegesen közösséget építeni.⁹⁰ Bár

⁸⁶ Kontextualizálja: KONOK Péter, *A trockizmustól a tanácskommunizmusig. A magyarországi baloldali kommunizmus és a „Hartstein-csoport” 1928–1933*, Múltunk 2002/2., 3–75. Maga Demény pedig idős korában ad betekintést ebbe a bonyolult viszonyrendszerbe: DEMÉNY Pál, *A párt foglya voltam*, ELTE–MKKE, Budapest, 1988.

⁸⁷ Erről lásd például, aki beszámol arról, hogy mások miként változtatták meg álláspontjukat: ERDŐS, I. m., 228.

⁸⁸ A két csoport tudásszociológiai elemzését lásd: SÁRA BAGDI, *Understanding the Role of Cultural Primitivism in the Symbolic Production of the Hungarian Working Class (1920–1936)* [manuscript for the PhD comprehensive exam], ELTE BTK, Budapest, 2023. Hasonló folyamat játszódott le a Tanácsköztársaság időszakában, amikor radikalizálódott, egyébként a legmodernebb gyárakban dolgozó fiatal mérnökök a társadalom átalakítását is felülről, technokrata módon gondolták levezényelni. Ehhez lásd: HATOS Pál, *Rossz fiúk világforradalma. Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság története*, Jaffa, Budapest, 2021, 195–199.

⁸⁹ A vitát részletesen elemzi: CSAPLÁR Ferenc, *Munkásmozgalom és művészet. Vita a Népszavában* = Uő., *Kassák körei*, Szépirodalmi, Budapest, 1987, 33–81. A kérdést poétikatörténeti szempontból vizsgálja: SZOLLÁTH Dávid, *Epigonizmus és munkásmozgalmi közköltészet* = Uő., *Bábel kövenként*, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2019, 115–119.

⁹⁰ Ennek a közegnek a szociológiai összetétele bővebb elemzés tárgya lehetne; az azonos című újsággal kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy Kassák köszöntő cikkében a célközönséget a korban elterjedt, bár kontúrta „tömegben” jelölte meg, majd még ugyanabban a mondatban pontosított: „fiatal dolgozókhöz és diákokhoz” akart szólni (KASSÁK Lajos, [cím nélkül], *Munka* 1928/1., 1. A Munka egy későbbi időszakából fennmaradt előfizetési ívek azonban arról árulkodnak, hogy az előfizetők körében a gazdasági és kulturális elit tagjai felülreprezentáltak voltak. Arra az olvasásszociológiai tendenciára is érdemes azonban utalni, hogy az előfizetők között szintén előforduló szakszervezetek helyiségeiben a lapot munkásosztálybeliek tucatjai olvashatták anélkül, hogy a történeti kutatás számára nevesíthetők lennének. Lásd: *A Munka előfizetési listája*, KM-an. 16.

például a karizmatikus központi figura jelenlétével járó elnyomó hatalmi viszonyok a Munka-kört is jellemezték,⁹¹ az szerkezeténél fogva mégis nyitottabb, és így végső soron emancipatorikusabb volt, mint a mindvégig felülről lefelé strukturált 100%-konglomerátum.

Összefoglalás

A diakrón vizsgálat során arra kerestem a választ, hogy az 1920-as évek derekán bécsi és párizsi tartózkodás után Budapestre hazatérő avantgárd lapszerkesztők miként próbálták átmenteni vagy átalakítani nemzetközi kapcsolataikat a magyar fővárosba visszatérve, illetve adott esetben hogyan adták fel a magas szimbolikus megtérülésű, de nagyon kevés embert mozgató nemzetközi avantgárd laphálózatban betöltött pozíciójukat, és fordultak hazai közönség felé, akár a kulturális élet elit-csoportjain túl is. Míg a 365 elvileg nemzetközi, valójában a magyarországi polgári közönségnek és a magyar emigráns csoportoknak szóló avantgárd lap volt, addig alig három év elteltével mind Kassák, mind Tamás elsősorban munkás közegekben terjesztette a munkáskultúra és avantgárd elemeit ötvöző kiadványait, a Munkát, illetve a 100%-ot. Bár mindkét posztavantgárd újság továbbra is markáns nemzetközi profillal jelent meg, a külföldi közlemények eltérő értelemben szerepeltek itt, mint avantgárd elődlapjaikban – még akkor is, ha jelentős átfedés van például a Dokumentum és az Új Föld képanyaga, valamint a Munka és a 100% első számaiban közölt művészek között.⁹²

Míg az avantgárd lapok közleményeik sokszínűségével a kortárs valóság és művészet szintézisét akarták közvetíteni és ezzel együtt pozicionálták is magukat az alapvetően keresztközlésekre épülő nemzetközi laphálózatban, addig a posztavantgárd kiadványok szintén jelentős külföldi anyagukkal a hazai (ideálisan: munkás-) olvasókat gondolták tájékoztatni, formálni és/vagy mozgósítani. Ezen a ponton nincs mód arra, hogy a Kassák-, illetve a Tamás-féle újságok nemzetközi orientációjának árnyalatait elemezzem, de egy megjegyzés erejéig érdemes utalni arra a tényre, hogy korántsem csak nyugatra tekintettek. Mindkét szerkesztő kitüntetett figyelemmel fordult a szovjet művészet felé, bár forrásaik és értelmezéseik eltértek. Kassák nyugati, elsősorban németországi kitérével közölt szovjet anyagokat, és ezek interpretációjában nem egyszer a nyugati marxizmusra jellemző kritikai él is megjelent. Például – jelenlegi tudásunk szerint – a Dokumentum hozott először magyar fordításban Walter Benjamin-szövegeket, és ezek a szovjet kulturális élettel kapcsolatban

⁹¹ Nem véletlen, hogy Vas Istvánnak a csoportról Freud *Totem és tabu* című munkája alapján a törzsi szerveződés, Kassákról pedig a törzsfőnök figurája jutott eszébe. Vas István, *Nehéz szerelem*, Szépirodalmi, Budapest, 1972, 569, 860. Az avantgárd „törzsiséget” részletesen elemzi, és annak produktív vonásait is kiemeli: K. HORVÁTH Zsolt, *Szabad szerelem és az életforma „forradalma”: kritika, retrotópia, gyakorlat* = Uő., *Mérei Ferenc*, I., 162–170.

⁹² Például a Munka első számai nagymértékben a Dokumentum, sőt részben a Ma időszakában beszerzett képanyagot használták. Ezekben ugyanúgy az amszterdami funkionalista i10 folyóirat, a Bauhaus, a párizsi purista L'Esprit nouveau művészei szerepelnek, ahogy Kassák korábbi lapjaiban is. A reprodukciók adott lapbeli értelmezései természetesen eltértek egymástól.

már ekkor ambivalenciát tükröztek.⁹³ Tamás ezzel szemben a 100%-ban közvetlenül Moszkvából⁹⁴ származó anyagokat közölte a Komintern csatornáinak köszönhetően, és így természetesen nem az volt mérlegelés tárgya, hogy a „Mekkában” (ahogy konspirált levelekben Moszkvára utaltak) zajló projekt mennyire sikeres, hanem az, hogy az azzal kapcsolatos beszámolók mennyire tudnak a magyar politikai rendőrség radarja alatt maradni.⁹⁵

A folyóiratokat elsősorban az elképzelt és a tényleges olvasóközönség kérdése felől vizsgáltam, ideértve olyan, eddig kevésbé feltárt területeket is, mint az avantgárd lapok munkásosztálybeli olvasóinak témáját. Elemzésemben a *Ma*, a 365, az *Új Föld*, a *Dokumentum*, a 100% és a *Munka* című lapok történetét kontinuusnak tekintettem. Nem azt emeltem ki, hogy az egykori emigránsok miként veszítették el pozícióikat a nemzetközi laphálózatban, hanem azt, hogy miként tudtak létrehozni a magyarországi viszonyokhoz egyre sikeresebben adaptálódó fórumokat.

⁹³ A következő szövegekről van szó: Walter BENJÁMIN [!], *Írói egyesülések Oroszországban*, ford. Eman FREIBERG, *Dokumentum* 1927/4., 28–29; Walter BENJÁMIN, *Az orosz filmművészet*, ford. Eman FREIBERG, *Dokumentum* 1927/5., 34–36.

⁹⁴ Pontosabban: technikai okokból Moszkva–Bécs–Budapest-csatornán, de ez nem gazdagította új jelentésekkel a beérkezett közleményeket.

⁹⁵ PIL, 878. fond, 8. csoport, 182. őrzési egység.